

*Dudlák Tamás*

THÖKÖLY IMRE DÖNTÉSHELYZETBEN.  
A TÖRÖKÖSSÉG KÉRDÉSE

Minthogy a történelem leginkább változások révén ragadható meg, e dolgozat is ekként viszonyul tárgyához. A változások jelentik ugyanis azokat a pontokat, ahol az utókort leginkább foglalkoztató miért és a hogyan kérdése feltehető, s erre vizsgált korszakunkban – mely sok szempontból átmenetinek tekinthető – különösen sok lehetőség nyílik. Szerencsés helyzetben van a történeti kutatás akkor, amikor a fennmaradt forrásanyag lehetővé teszi számára, hogy ne csak eseményeket, folyamatokat és tendenciákat, hanem azok rövid időn belüli változásait is rekonstruálni tudja.

Thököly Imre élete (1657–1705) éppen ilyen, s nemcsak a magyar, de az európai történelemnek is az egyik legmozgalmasabb időszakát öleli át.<sup>1</sup> A törökösség kérdése szempontjából különösen Thököly Imre politikailag legaktívabb és legeredményesebb időszakát tekintem vizsgálódásom tárgyának (vagyis az 1677-től 1685-ig tartó időszakot), személye iránt a nemzetközi érdeklődés ebben az időszakban volt a legintenzívebb. Céloom egyrészt az ismertetés, másrészt a kialakult Thököly-kép árnyalása. Ezt a jelenlegi szakirodalom és a kortárs vélemények felidézésével végzem el. Ennek során Kalmár János szavait tartom szem előtt: „a történész akkor jár el helyesen, ha nem húzza fejére a vádló ügyész némely orszá-

---

1 R. Várkonyi Ágnes: Thököly politikája és Magyarország esélyei a hatalmi átrendeződés idején. *Hadtörténelmi Közlemények* 115 (2005): 368–369. Thököly Imre életének hossza érdekes módon pontosan megegyezik I. Lipót császár (1657–1705) uralkodási idejével.

gokban dívó parókáját és nem ölti magára az ítélkező bíró talárját sem.”<sup>2</sup>

Első körben érdemes a magyar történelem egyik legellentmondásosabb alakja felé élettörténetének felvázolása segítségével közelíteni. Ennek során ugyanis megérthetjük a XVII. század végén az állandóan változó politikai helyzetre adott válaszokat, motivációkat, nemcsak egyéni, hanem nemzetközi összefüggésben is. A korabeli történelmi helyzet felvázolása fontos a Thököly előtt álló döntéshelyzet megvizsgálásához, illetve azon kérdésünk vizsgálatához, hogy mennyire volt reálpolitika az, amit a kuruc fejedelem folytatott? Thököly esetében szabadságharcosról beszélünk, az egyik legnagyobb Habsburg-ellenes mozgalom vezetőjéről, vagy a kereszténység árulójáról? Nem ígérem, hogy ezen kérdésekre egyértelmű válasszal szolgállok, viszont a döntési dilemma kifejtésével és kontextusba helyezésével igyekszem árnyalt képet adni e gyorsan változó kor nyújtotta kihívásokról.

### Az életpálya rekonstrukciója

*„Nyugodjék meg Nagyságod benne, hogy én is hazámnak csendességet és boldogulását kívánó és abban fáradozó fia és tagja vagyok... én is hazámnak tartom Magyarországot és szívesen kívánom a nyugodalmasabb életet.”<sup>3</sup>*

#### Út a fejedelemségig

Thököly Imre családjának első, igazolhatóan ismert tagja Thököly Sebestyén, 1572-ben kapott nagyszombati kereskedőként nemesi kinevezést.<sup>4</sup> Meglehetősen széles kereskedelmi tevékenységet folytatott, de a bevétel legnagyobb részét számára az északnyugat-magyarországi város jelentős marhakereskedelme adta. A hódoltságban is széles körű kapcsolatrendszert épített ki, s a

2 Kalmár János: A Thököly-kép napjaink történetírásában. A „törökösség” kérdése. In: *Az „üstökös kegyeltje”. Késmárki Thököly Imre (1657–1705)*. Ed. Gebei Sándor. Hajdúszoboszló 2010: 68.

3 1680 derekán Thököly így írt Esterházy Pálnak. Idézi Benczédi László: Thököly Imre és fejedelemsége. In: *Thököly emlékünnepe. A fejedelem halálának 270. évfordulója alkalmából*. Ed. Molnár Máttyás. Vaja 1975: 9–10.

4 J. Újváry Zsuzsanna: A Thököly-család. In: *Az „üstökös kegyeltje”. Késmárki Thököly Imre (1657–1705)*. Ed. Gebei Sándor. Hajdúszoboszló 2010: 13–14.

hadiszállítások során több üzleti siker részese lett. A feltörekvő kereskedő 1593-ban már bárói ranggal büszkélkedhetett, s az általa frissen megszerzett Késmárk városa pedig rangjához méltó életet biztosított számára. A Bocskai-szabadságharcban (1604–1606) való részvétellel pedig saját politikai és vallási érzéseinek is hangot adhatott.

Felhalmozott birtokait és vagyonát legidősebb fia, Thököly I. István (1581–1651) egy személyben örökölte. Felső-magyarországi báróként ő is szoros kapcsolatban állt a korabeli erdélyi vezetéssel, olyannyira, hogy például maga Wesselényi Ferenc nádor (1655–1667) is „eretnek lázadó”-nak nevezte.<sup>5</sup> Ráadásul a család a kálvinista hitről az evangélikusra tért át. Sok gyereke közül leginkább Thököly II. István (1623–1670) vitte tovább a család tekintélyét, aki Árva megye örökös főispánja lett. István, Thököly Imre édesapja 1654-ben a grófi címet is megszerezte. Birtokai alapján a család ekkor már a Felvidéken a Rákóczi utáni legtehetősebb család volt, s mindemellett Erdélyben is komoly birtokállományt tudhatott magáénak. 1657-ben, amikor II. Rákóczi György erdélyi fejedelem (1648–1660) lengyelországi hadjárata megkezdődött, a királyi Magyarországon pedig I. Lipótot királlyá koronázták, megszületett Thököly II. István Imre nevű fia is.

A család életében a döntő fordulatot Thököly II. István Habsburgokkal szembeni állásfoglalása jelentette. Ez részben a család erős evangélikus elköteleződéséből adódott. A „két haza” (Erdély és a királyi Magyarország) közti kapocs szerepére kiválóan alkalmas István, mint Erdély és a magyarországi rendek közti közvetítő, ugyanis részt vett a szerencsétlen kimenetelű Wesselényi-mozgalomban (1665–1669). A császáriak bosszúja 1670 decemberében érte el a Thökölyk árvai uradalmát, s István december 4-én immáron 13 éves fiának, Imrének adta át a családfő szerepét. A család a megaláztatáson túl hatalmas vagyont, mintegy három és félmillió forint értékű kincset vesztett, melyet I. Lipót császár hívei Bécsbe szállítottak.<sup>6</sup>

Thököly Imre 1657. szeptember 25-én született Késmárkon, anyjának Gyulaffy Máriának harmadik fiaként. Kiváló, kimondottan politikai pályára való neveltetést kapott, de a fényűző körülmények között nevelkedő gyer-

5 Angyal Dávid: *Késmárki Thököly Imre I. k. 1657–1705*. Pest 1888–1889: 20.

6 J. Újváry 2010. Éva például Esterházy Pállal, a későbbi nádorral kötött házasságot, aki közvetítő szerepet játszott Thököly Imre és I. Lipót között.

mek életét anyja és bátyjai korai halála árnyékolta be. Három lánytestvére, Katalin, Éva és Mária azonban megélte a felnőttkort és feleségekként a királyi Magyarország magyar főurai mellé kerültek.<sup>7</sup> Imrét már tízévesen ki-nevezik máramarosi főispánnak, két évig pedig az újonnan alakult eperjesi líceum tanulója. Amikor 1670 végén a császáriak elérték a család felvidéki birtokait, Imrének álruhában kellett menekülnie először Likava várába, majd Erdélybe,<sup>8</sup> ahol anyja révén a család fontos birtokokkal rendelkezett. Ez fordulópontot jelent a 13 éves ifjú életében, aki ezentúl állítólag „engesztelhetetlen gyűlöletet érzett az ausztriai ház iránt”.<sup>9</sup> Serdülő éveit Apafi Mihály (1661–1690) erdélyi fejedelemségében töltötte, és leginkább Teleki Mihály (1634–1690) erdélyi politikus személyében találta meg segítőjét.

Az 1672-ben a császári hatalom abszolutisztikus törekvéseivel szemben ellenálló, s az ország északkeleti részére menekült nemesi és katonaelemek az ún. bujdosó mozgalom formájában ellenállást szerveztek. Küzdelmeik, melyet Erdélyre támaszkodva indítottak, egyre inkább elhúzódtak, a katonaelemek életcéljává maga a harc vált, a vezetés pedig nem állt a helyzet magaslatán (a kortársak „fejetlen lábság” állapotának nevezték ezt). A mozgalom méreteit jellemzi, hogy 1671-ben már 18 000 katona kiállítását ígérték a Portához indított követek.<sup>10</sup> A bujdosó mozgalom megsegítését ekkor a törökök – elhúzódo lengyel háborújuk miatt – még csak arra korlátozták, hogy helyi pasák téli szállást nyújtottak a bujdosók egyes csapatainak.<sup>11</sup>

A felnövekvő Thököly Imre szintén részt vett az ellenállásban, s Erdélyben toborzott sereget, mellyel 1677. november 27-én Derecskénél csatlakozott az erdélyi–lengyel–francia szövetséges haderőhöz, mely utóbbi két ország az ezen év május 27-én aláírt varsói szerződés értelmében támogatta a bujdosómozgalmat. A hadjáratot Teleki Mihály erdélyi generális, kővári ka-

7 Nagy Iván: *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal*. XI. k. Pest 1857–1865: 289.

8 Ezt a regényes elemet, sok-sok fűszerezéssel Thököly több életrajza is kiemeli, így Daniel Speer is: *Magyar Simplicissimus*. Miskolc 1998: 10.

9 Seres István: *Thököly Imre és Törökország*. Budapest 2006: 38.

10 Mezey Barna: Különleges államalakulat a magyar alkotmánytörténetben: a felvidéki fejedelemség. In: *Thököly Imre gróf és felkelése (Gróf Imrich Thököly a jeho povstanie)*. Ed. Kónya Péter. Prešov 2009: 49.

11 Köpeczi Béla: *Tanulmányok a kuruc szabadságharcok történetéből*. Budapest 2004: 16.

pitány vezette.<sup>12</sup> „A hússzesztendő Thököly nem egyéni elhatározásból, hanem a Fejedelmi Tanács radnóti döntéséből, Apafi fejedelem parancsával ment ki a bujdosók közé. Választási lehetőség számára aligha kínálkozott.” – írja R. Várkonyi Ágnes.<sup>13</sup> Ekkor indult tehát politikai pályafutása, s ezt tekinthetjük a Thököly-felkelés születésnapjának.<sup>14</sup> Az egyszer biztos, hogy az új vezetőt „nagy ambíciók fűtik, tizenkét éves korában az eperjesi kollégium teátrumában Magyarország királyának szerepét játszotta el.”<sup>15</sup>

1677 őszén lehetünk tanúi az első nagyobb konfliktusnak Thököly és korábbi mentora, Teleki Mihály között, amely lassan a két egykori szövetséges elhidegüléséhez vezetett. A konfliktus abból adódott, hogy Thököly túlzottan önállóan cselekedett a franciákkal való kapcsolattartásban és nem minden lépésről tájékoztatta felettesét, Telekit.<sup>16</sup> Merthogy Thököly sokkal

12 Teleki Mihály 1678. június 5-én kelt kiáltványában a felkelés okait érzékletesen tárja elénk. Az itt felsorolt sérelmek alapján jellemezhetjük a korabeli kuruc közhangulatot: „... az idegeneknek szép végházainknak s határainknak adása után már régtől fogvást kezdett s most édes hazánkban véghez vitt recepta evangelica religionak exterminatioja, azon vallású praedicatoroknak kiűzése, sokaknak közülök gallyákra idegen országokra való adások, s ott rettenetes hallatlan kinezások s némellyeknek az elszenvedhetetlen kinok után emberi füleket irtóztató halálnak nemeivel való megöletése is, az szegénységnek vallásával ellenkező vallásra erővel való hajtása, azt nem követőknek rabsággal, fegyverrel büntetések, az magyar haza oltalmazásáért kikölt nagy rendeknek keserves rabsága és végre hóhér fegyvere által való gyalázatos felmészároltatása, még maradékjoknak is mind jószágostul siralmas megsohajtása, meghurcoltatása, gazdag tárházaknak szépségeitől megüresítése, sok szép váraknak földig rontása, királyi szabad városoknak megerőtlenítése, az ha-zában s erősségekben idegen nemzetnek béhozása, az hazának nem magyarok, hanem idegenek által igazgatása és ezeknek tisztekre, méltóságokra felemelése, sok igaz hazafiainak hazájok igaz ügyéért keserves raboskodtatása, szomorú bujdosásra juttatása és azoknak ennyi esztendőktől fogván siralmas üldöztetése, vérek kiontása, az magyar nemzet akármely rendéinek mind vallások, vagy grádusok megkülönböztetése nélkül nagy bestelensége.” Köpeczi Béla: „Magyarország a kereszténység ellensége”. A Thököly-felkelés az európai közvéleményben. Budapest 1976: 336–337.

13 R. Várkonyi Ágnes: Az életpálya választútjai. In: Thököly Imre gróf és felkelése (Gróf Imrich Thököly a jeho povstanie). Ed. Kónya Péter. Prešov 2009: 16. Ugyanakkor: „A nagykorúságot elérve Thököly Imre egyre türelmetlenebbül várta, hogy csatlakozhasson a Habsburgok elleni fegyveres küzdelemhez.” Seres 2006: 42.

14 Benczédi 1975: 5.

15 R. Várkonyi Ágnes: Az önálló fejedelemség utolsó évtizedei (1660–1711). In: Erdély története három kötetben. II. Ed. Köpeczi Béla. Budapest 1988: 865.

16 Thököly meglehetősen jó kapcsolatokat alakított ki Forvállal, a franciák helyi képviselő-

erélyesebben kívánta a szövetséges hadakat szervezni, mint a hivatalos vezetés.<sup>17</sup> Az 1670-es évekre bujdosó–erdélyi viszonylatban is a szembenállás és együttműködés kettőse jellemző, mindkét félnek szüksége volt a másikra, de „az erdélyiek sokallták a magyar felkelők eltartásával járó terheket, az utóbbiak viszont kevesellték a küzdelmükhöz nyújtott erdélyi támogatást.”<sup>18</sup>

Az ifjú gróf 1677-ben kulcsfontosságú támadást vezet a bányavárosok ellen, mellyel megmenti az erdélyiekkel és francia támogatással együtt indított hadjárat sikerét. Azt, hogy Thököly komolyan gondolja a francia orientációt, jól mutatja, hogy Besztercebányán veret aranypénzt, melynek egyik oldalán saját maga, másikon pedig a „*Legkeresztényibb Király*” mint „*Defensor Hungariae*” szerepel.<sup>19</sup> Thököly ezen sikere mellett október 10-én a Lengyelországból érkezett, francia pénzen felszerelt segélyhadak (egyes források szerint 3000 fő, mások szerint csak 200) egy kisebb császári sereget Nyalábvárnál legyőznek.<sup>20</sup> Azonban a franciák nyílt, ám korántsem elég hathatós támogatása az I. Lipót és XIV. Lajos között megkötött nymwegeni békével (1679. február 5.) zárul, mely a közvetlen francia segítség kivonását jelenti a keleti hadszíntérről.<sup>21</sup> Ennek ellenére Thököly még mindig bízott a francia kapcsolat újjáélesztésében, mint azt 1679. április 23-án Szebenben kelt, de Béthune márkához, a varsói francia nagykövethez intézett levele is bizonyít-

---

jével, akivel több lovaskirándulást is tett magyarországi és erdélyi tartózkodása során. Nem véletlenül: az ifjú gróf a francia küldöttekben méltán találhatta meg az induló politikai pályafutásához szükséges támaszt. Benczédi László: Thököly Imre a francia és török szövetség között (1677–1680). In: *Bécs 1683. évi török ostroma és Magyarország*. Ed. Benda Kálmán – R. Várkonyi Ágnes. Budapest 1988: 175–176.

17 Első általunk ismert pátenslevél 1678. március 30-ához fűződik, melyet Túr (Mezőtúr) városában adott ki azzal a céllal, hogy az irreguláris fosztogató kurucokat egységbe szervezze.

18 Benczédi 1988: 174.

19 Benczédi 1988: 176–177. Ráadásul Thököly annyira magabiztosnak érezte magát, hogy az udvarral egyedül kezdte meg a fegyverszüneti tárgyalásokat, mely a téli szállásterületek kijelölésének igényével köttetett meg.

20 Ifj. Barta János: Európa a Thököly-felkelés időszakában. In: *Az „üstökös kegyeltje”. Késmárki Thököly Imre (1657–1705)*. Ed. Gebei Sándor. Hajdúszoboszló 2010: 98.

21 Thököly 1679 januárjának végén írja Teleki Mihálynak: „*Isten tudja egyedül dolgunknak végét, az török segítséghez nem bízhatunk, az németnek sem hihetünk, az franciáktól sem várhatunk...*” idézi Gebei Sándor: A Thököly-felkelés helye Sobieski János lengyel király külpolitikájában (1670–1680-as évek). In: *Az „üstökös kegyeltje”. Késmárki Thököly Imre (1657–1705)*. Ed. Gebei Sándor. Hajdúszoboszló 2010: 140.

ja.<sup>22</sup> Béthune márki érdekes módon mint lehetséges magyar király is szóba került a franciapárti bujdosó politikában.<sup>23</sup>

Thököly sikeres hadvezéri pályafutását a következő években is folytatja, bár eleinte a francia segítség távoztával a törökök sem állnak ki mellette egyértelműen. A kurucok<sup>24</sup> ekkor már tulajdonképpen befolyásuk alá vonták Magyarország északkeleti részét. Karizmatikus személye az 1680. január 8-i szoboszlói gyűlésen kapott elismerést, amikor a bujdosók 133 képviselője fővezérré nyilvánította. Eerre a megváltozott helyzetre a törökök azonnal reagálnak, s így 1680 február végén egy portai csasz további harcra biztató üzenetet ad át neki.<sup>25</sup> Ebben az évben Thököly portyákat indított a Vág völgyébe, s még azon is túlra, Morvaországba. Közös vállalkozásként – melyben Apafi Mihály erdélyi fejedelem és a váradi pasa többezres serege is segítette a felkelőket – több várost is sikerült elfoglalni, s a kurucok immár egyre stabilabban vannak jelen a térségben. Thököly innentől kezdve nem alkalmi szövetséges: a törökök hosszabb távon kívánnak rá építeni.

Néhány év alatt Apafi Mihály és Thököly egyre inkább eltávolodtak egymástól. „*Thököly a tettek, Apafi inkább a tervezésnek volt az embere.*”<sup>26</sup> Thökölyt magyarországi érdekeltségei a politikában erélyesebbé tették, míg Apafi az 1660 óta meggyengült fejedelemsége külpolitikájában a diplomáciai rendezés híve volt. Az ambiciózus fiatalember azonban kinyilvánította függetlenedési szándékát Erdélytől, az 1681-es hadjáratot azonban még együtt

22 Zachar József: Thököly Imre francia kapcsolatai. In: *Az „üstökös kegyeltje”. Késmárki Thököly Imre (1657–1705).* Ed. Gebei Sándor. Hajdúszoboszló 2010: 117–118. A következő években a francia „segítség” csupán arra korlátozódott, hogy a császáriak és a kurucok közti ellentétet – főképpen pénzsegélyek révén – fenntartsa, s azt egy később kirobbanó francia-osztrák konfliktus idejére konzerválja, hogy az Franciaország szolgálatában bármikor újra bevethető legyen. Zachar 2010: 121. Ahogyan Thököly fogalmazza meg a helyzetet: „*Az magok céljok jobban való eléréséért kívánnak az mi dolgunkkal az magokét segíteni.*” Angyal 1888–1889: II. 59.

23 Gebei 2010: 137.

24 Nagy László hipotézise alapján a kuruc szó valószínű eredete a török „kurudzi” (kóborló), vagy a görög „kurosz” (rabló) szó lehet. Czigány István: A katonarétegek szerepe a bujdosó-kuruc felkelésekben (1672–1683). In: *Thököly Imre gróf és felkelése (Gróf Imrich Thököly a jeho povstanie).* Ed. Kónya Péter. Prešov 2009: 121.

25 Benczédi 1988: 178.

26 Orel Géza: *Thököly diplomatiája 1681 juniustól 1686-ig.* Budapest 1906.



vezették, a következő évben viszont már nyílt szakításra került sor. Nem mellesleg 1681-ben kapott szultáni athnámét Apafi,<sup>27</sup> mely az észak-magyarországi hadjáratban elfoglalt várakat a fejedelem kezelésébe helyezi. Thököly így mint önálló politikai tényező nem jelent meg a törökök vonatkozásában.<sup>28</sup> Ez azonban a következő évben megváltozott, amikor is maga követelte a Portától, hogy Magyarországot illetően „bizassék az egész dolog ő reá”, s nincs szüksége tovább Erdély támogatására.<sup>29</sup>

Thököly politikája Benczédi László szerint két tényezőn nyugodott: egyrészt segítette az Erdélyben lévő birtokállománya, másrészt pedig az elbocsátott végvári katonákból összetevődő vitézljő rend, a kuruc katonaság legképzettebb része. Az előbbit nagyban növelte az 1682. június 15-én az özvegy Zrínyi Ilonával<sup>30</sup> Munkácson megtartott esküvő, mely a Rákóczi-birtokokhoz való jutást jelentette. „Már a kortársak előtt sem volt titok, hogy a frigy politikai házasság volt, bár [...] egymás iránti ragaszkodásuknak számos példáját ismerjük.”<sup>31</sup>

A bécsi udvar a kuruc mozgalom sikere, a magyarországi politika tarthatatlansága, illetve a várható török támadás miatt átértékelte a magyar rendekkel szembeni politikáját, s engedményeket tett. Az 1681-re összehívott soproni országgyűlés (május 22. – december 30.) lényeges fordulópontot képviselt a kurucok és Thököly életében, akik a távolmaradás mellett dön-

27 Pontosabban: „a szultáni ahdnáme nem Apafinak, az erdélyi fejedelemnek szólt, hanem együttesen a magyar nemzet számára állították ki.” A frissen meghódított területek nem kerülnek Erdélyhez, hanem az erdélyi fejedelem védelmét élvezik, s az ottani magyarok számára biztosítva van az önrendelkezés. Papp Sándor: Thököly Imre és a törökök. A kuruc állam helye az oszmán birodalomban. In: *Thököly Imre gróf és felkelése (Gróf Imrich Thököly a jeho povstanie)*. Ed. Kónya Péter. Prešov 2009: 258–259. ill. Papp Sándor: Szabadság vagy járom? A török segítség kérdése a 18. század végi magyar rendi mozgalmak idején. *Hadtörténelmi Közlemények* 116 (2003/3–4): 649.

28 R. Várkonyi 2009: 23–24.

29 Gebei 2010: 142.

30 Zrínyi Ilona 1666-tól volt I. Rákóczi Ferenc felesége; házasságukból született II. Rákóczi Ferenc. Zrínyi Ilona vagy 1643-ban vagy pedig 1652-ben született, ám az utóbbi valószínűbb, mert akkor csak 5 évvel volt idősebb Thököly Imrénél.

31 Seres 2006: 60. A korabeli életrajzok – így a Daniel Speer-féle *Simplicissimus* is – tudni vélik, hogy Zrínyi Ilona újdonsült házasságával egyszerre vallást is változtatott, s evangélikus lett. Speer 1998: 13. Ez természetesen valójában nem történt meg.



töttek. Pedig az országgyűlés 81 törvénycikkéből több a kurucok számára is imponáló volt. 1681. május 7-én Kaposon kelt levelükben az országgyűlésnek címzett békülési feltételeik között azonban olyat is találunk, mely kimondja, hogy a török érdekeket is figyelembe kell venni.<sup>32</sup> Ez nyilvánvalóan lehetetlenné tette a megegyezést a császár részéről, viszont jelzi a kuruc mozgalom új, de egyértelmű orientációját.

A kuruc mozgalom álláspontját a kérdéssel kapcsolatban jól kifejezi a *Thököly haditanácsa* című publicisztikus voksoló vers (1680 ősze és 1681 tavasza között keletkezett). Ebben a kuruc tábor főtisztjei egymásra reagálva mondják el véleményüket a császár politikájával és a mozgalom kilátásaival kapcsolatban. A kiegyezéssel szemben fontos ellenérvként jelenik meg a bizalom hiánya, az előzetes tapasztalatok alapján a „német hitegetéseknek” nem szabad behódolni.<sup>33</sup> Emellett nagy súllyal esik latba a kurucok szemében a szuverenitás igénye, illetve a katonaréteg létfenntartási problémája, mely utóbbit a bécsi udvar semmiképp sem tudná kielégíteni, így a harcot – mint a megélhetés forrását – folytatni kell.<sup>34</sup> „Teljes tehát ekkor a bizalom: lesz elég pénz és katona a háborúhoz, s nem utolsósorban kifejeződik a töretlen hit a vezér, Thököly alkalmasságában is.”<sup>35</sup> A vers a tömeg hangjának beemelésével (a „seregek voxával”) is alátámasztja végső következtetését.

A Lipót által előterjesztett általános amnesztia ellenére az biztos, hogy Thököly maga is hiányolhatta a császár elismerését a kurucok különleges jogállására vonatkozóan, hiszen a fegyverletétel után minden tekintélye és megszerzett hatalma elveszett volna. Ráadásul semmilyen biztosíték nem

32 Iványi Emma: Közvetítési kísérletek a bécsi udvar és Thököly között. In: *A Thököly-felkelés és kora*. Ed. Benczédi László. Budapest 1983: 135.

33 Engem ajánlással német nem szelidít,  
Lépes beszédével horogra nem kerít,  
Szenvedtem, szenvedek tovább is a közjóért  
Veletek, vitézek, harcolok hazámért.

Idézi: Varga Imre: Thököly a magyar irodalomban. In: *Thököly emlékünnepe. A fejedelem halálának 270. évfordulója alkalmából*. Ed. Molnár Mátyás. Vaja 1975: 67.

34 „A nemesi érdekek ígért kielégítése a hangsúlyt átirányította a katonaelemek egzisztenciális bizonytalanságából eredő elégedetlenségére.” Mezey 2009: 60.

35 Bitskey István: Szabadságghós vagy „törökös cimbora”? (Thököly Imre a kora újkori magyar költészetben). In: *Thököly Imre gróf és felkelése (Gróf Imrich Thököly a jeho povstanie)*. Ed. Kónya Péter. Prešov 2009: 41.

volt arra nézve, hogy I. Lipót tényleg betartja az ígérteteket.<sup>36</sup> Fontos azt is kiemelni, hogy ekkor, 1681-ben Thököly nem a Habsburg és török oldal között döntött azáltal, hogy a soproni országgyűlés határozatait nem fogadta el.<sup>37</sup>

1681. november 13-án fegyverszünet jött létre a kurucok és a császáriak közt. I. Lipót nem mint politikai egységre, hanem mint birtokra hivatkozva elismerte a Thököly felső-magyarországi területekre vonatkozó fennhatóságát.<sup>38</sup> Thököly megígérte, hogy közvetítési ígéretet tesz a Porta és a Habsburgok viszonyának rendezésére és a küszöbön álló oszmán támadás elkerülésére.<sup>39</sup> Thököly I. Rákóczi György erdélyi fejedelem (1630–1648) 1644-ben megszerzett hét felső-magyarországi vármegyéjét kérte, valamint a rendi alkotmány és a protestánsok vallásszabadságának elismerését. Végül Lipót amúgy is elutasította az északkeleti vármegyékre vonatkozó kérelmet, s csupán a Zrínyi Ilonával kötendő házassághoz járult hozzá. Mindeközben azonban Thököly 1681 novemberében megbízottait a Portára is elküldte a magyarországi fejedelemség elismerése érdekében.<sup>40</sup> Ezt az egyértelmű közeledést az is erősítette, hogy Thököly adófizetésre is ígéretet tett a Portán, illetve hogy török segítséggel két éven belül meghódítja az országot.<sup>41</sup>

Ezen terv részeként a budai pasával való tárgyalás után, Thököly 1682. július 26-án Kassán hirdeti meg a közfelkelést. Ez volt Thököly első hivatalos uralkodói megnyilatkozása.<sup>42</sup> Kiáltványában azzal vádolta a Habsburgokat,

36 Végső soron ténylegesen látszatintézkedésről volt szó az országgyűlés összehívásával, a határozatokat nem tartották be, a bécsi politikai érdekeket pedig a magyar nemességbe beépült kormányzati tagok továbbra is képviselni tudták. R. Várkonyi 2005: 376–377.

37 R. Várkonyi 2009: 19.

38 Thököly minden megegyezési kísérletével igyekezett a Bécsben lévő Szent Korona és azt jog szerint birtokló Habsburgok joghatóságába kerülni, s ezáltal uralmát legitimáltatni. Mezey 2009: 56.

39 R. Várkonyi 2009: 25.

40 A török források Thököly magyar királyként való elismeréséről beszélnek, ez azonban annak köszönhető, hogy a török forrásokban minden keresztény uralkodót egyöntetűen királynak neveznek, így még a Habsburg császárt is többnyire „*bécsi király*” néven említik.

41 Köpeczi 2004: 16.

42 „*Hazám szeretetéből tisztem szerint is illett felserkennem, látván nemzetemnek minden vigasztalásból kifogyott, eget s földet keserítő reméltelenségre való jutását, török segítsége mellett fegyverhez nyúlnom, Isten után azáltal remélvén akármely után jobb s hamarébb való boldogulást, vévén az iránt más nemzetségektől többször is illy példát, kik ilyen állapotban idegenekhez folyamodtak s boldogultak.*” Thököly dilemmáját fejezi ki manifesztumának zárómondata: „*Is-*

hogy a magyar nemzet vesztére törnek, s ennek elkerülése végett fegyverbe szólított mindenkit, a távolmaradóknak pedig megtorlást helyezett kilátásba.<sup>43</sup> Így még nyáron mintegy 50 000 főre rúgó török–kuruc–erdélyi haderő kezdi meg a felső-magyarországi városok ostromát. „*Uzun Ibrahim pasa vezénylete alatt... [ez volt] a legerősebb török had, melyet az oszmánok valaha is magyarországi felkelők támogatására bocsátottak.*”<sup>44</sup> Céljuk a katonai és közigazgatási központnak számító Kassa elfoglalása volt. Emellett bevették még Eperjest, Gácsot, Divényt, Kékkőt, Lőcsét, Tokajt, Losoncot, majd Fülek várának<sup>45</sup> sikeres ostromát követően Ibrahim budai pasa szeptember 16-án Thökölyt királlyá nevezte ki, cserébe évi 40 000 tallér fizetésére kötelezte.<sup>46</sup>

Papp Sándor turkológus kutatásai alapján elmondhatjuk, hogy „*Thököly Imre 1682-ben két fontos dokumentum birtokába jutott. Ezek egyike a szultán kinevező levele volt (berát), amely feljogosította arra, hogy a szultán nevében uralkodjon az új állama felett, a másik oklevelet pedig a 14 pontból álló szerződéslevél (ahdnáme) az újonnan kialakított állam, azaz »Közép-Magyarország« (Orta Madzsar) rendjei számára.*”<sup>47</sup> Fontos azonban megjegyezni, hogy Thököly sohasem használta a királyi címet,<sup>48</sup> mindig fejedelemnek és a részek urának címeztette magát.<sup>49</sup>

---

ten s világ előtt ment legyek.” Köpeczi 1976: 338.

43 Benczédi László: *Rendiség, abszolutizmus és centralizáció a XVII. század végi Magyarországon (1664–1685)*. Budapest 1980: 116.

44 Kopčan, Vojtech: A török Porta Thököly-politikája. In: *A Thököly-felkelés és kora*. Ed. Benczédi László. Budapest 1983: 124.

45 Varga J. János: Thököly Imre (1657–1705). Egy sokat vitatott életút vázlata. In: *Az „üstökös kegyeltje”. Késmárki Thököly Imre (1657–1705)*. Ed. Gebei Sándor. Hajdúszoboszló 2010: 78.

46 Kalmár János: Thököly önálló diplomáciájának kezdetei, 1678–1679 (Adalékok a felkelés török orientációjának indítékaihoz). In: *A Thököly-felkelés és kora*. Ed. Benczédi László. Budapest 1983: 155.

47 Seres 2006: 64. A kutatás rendszerint összekeveri Thököly kinevező levelét (*berát*) a szultán által adományozott ahdnáméval (szerződéslevél, sokszor helytelenül: „athname” szerepel) Papp 2003: 655.

48 A „kuruc király” elnevezés Várkonyi Ágnes szerint valószínűsíthetően Thaly Kálmán munkásságára megy vissza, sőt a bujdosók önmagukat sosem nevezték kurucnak. R. Várkonyi 2009: 17.

49 Ezzel Thököly a szuverenitás erdélyi példáit (Bocskai, Bethlen) követte, s mint ilyen az erdélyi modell követése fontos üzenetnek minősül a Habsburgok irányában, akik az ugyan-ezen címmel felruházott erdélyi fejedelmeket korábban elismerték. Mezey 2009: 53–54.

### ***A fejedelemség – a mozgalom társadalmi-gazdasági bázisa***

Már a kortársak is Thököly szemére vetették, hogy éppen azon nemesi törvényekkel szemben igazgatta a fejedelemséget, melyek megtartásáért maga a mozgalom is küzdött. Benczédi László azonban kifejti, hogy Thököly rövid felső-magyarországi berendezkedése idején szokatlanul stabil pénzügyi állapotoknak lehetünk tanúi, s bár az egy évig tartó fennállás alatt valóban végbement bizonyos mértékű „fejedelmi központosítás”, végeredményben mindez csupán a rendi anarchiával és a széthúzó egyéni érdekekkel szemben az össztársadalmi érdekeket testesítette meg.<sup>50</sup>

Az újdonsült fejedelem kormányzati hatalmát nem a hagyományos, megyei küldöttekből álló fejedelmi tanács összehívásával gyakorolta, hanem saját katonatisztjeivel és párthíveivel tanácskozva döntött a lényeges kérdésekben. Azonban *„a fejedelemséghez tartozó megyék gyűlésére legitimációs és gazdasági szempontokból egyaránt szüksége volt Thökölynek, ezért kétszer is egybehívta azokat, de hatásköri vagy jogszabályi kereteket nem adott nekik.”*<sup>51</sup>

Benczédi László a fejedelmi politika *„múlt felé forduló konzervatív oldaláról”*<sup>52</sup> ír, amikor Thökölynek a nemesség megnyugtatóására kiadott számos ígéretét említi. A mozgalom nemesi támaszának megnyerése érdekében ugyanis a fejedelem kénytelen volt az eredeti eszményt, a nemesi érdekvédelmet mindenekelőtt szem előtt tartani. Azonban a hatékony államszervezés – melyre az állandó háborús veszély közepette nagy szükség volt – és a rendiség mint berendezkedési forma nem lehetett egymással összhangban, s ennek a konfliktusnak egyes nemesek Thökölyvel szembeni ellenállása kapcsán több példáját is láthatjuk. Legjellemzőbb ilyen eset, amikor 1683 májusában a tállyai országgyűlés megtagadta a kuruc vezér adóigényét, amelyet ennek ellenére az erélyes központi hatalom beszedett. Thökölynek azonban ahhoz, hogy egyéni – rendektől valamennyire független – politikát folytasson, megvoltak a maga eszközei: hatalmas birtokállománya a hadsereg kiadásainak kielégítésére bármikor bevethető volt. *„Kis túlzással úgy fogalmazhatnánk, hogy egyfajta katonaállammal van dolgunk, Thököly módszerei egy katona módszerei voltak, szükség esetén meglehetősen erőszakossá*

<sup>50</sup> Benczédi 1975: 15–16. ill. 19.

<sup>51</sup> Mezey 2009: 52.

<sup>52</sup> Benczédi 1975: 12–13.

váltak.”<sup>53</sup> Benczédi szerint a fejedelemség rövid időszakára elhibázott volna a „fejedelmi abszolútizmus” fogalmát kapcsalnunk,<sup>54</sup> bár az tény, hogy Thököly magabiztos fellépése és a szepesi kamara hatékony irányítása különösen imponálhatott az oszmánoknak, akik Thökölyben így egy olyan figurára találtak, aki képes a lehető legkisebb oszmán erőbefektetéssel, de az oszmán tervekkel összhangban a lehető legeredményesebben kihasználni a kereszténység és az iszlám világ közti frontvonal ezen szegmensét.

Thököly Imre Felső-Magyarország fejedelmeként hívta össze 18 megye és 9 szabad királyi város „országgyűlését”, melyet 1683 januárjában tartottak Kassán, a fejedelmi székhelyen. A rendek kifejezik az erélyes központi hatalommal szembeni sérelmeiket, így például a kuruc hadak táboroztatásának költségeit, a magas adókat, illetve a törökkel kialakított viszony tisztázatlanságát. Ez utóbbi kapcsán követelik Thökölytől a törökkel kötött szerződésének a felmutatását, melyet ő nem tesz meg, s ugyancsak kemény kézzel vet ki 54 000 forint adót az uralma alatt lévő területekre.<sup>55</sup>

Ha a felső-magyarországi fejedelemség viszonyait nézzük, természetesen „*nincs egyszemélyes történelem. Bár a magyarországi történetfelfogásra jellemző a nagy nevek, hősök láncolatával azonosított múlt, az igényes történettudomány mindig is számolt a tanácsosok, a társadalmi csoportok befolyásoló erejével, anélkül, hogy megfosztotta volna a múltat személyiségeitől.*”<sup>56</sup> Így a kuruc csapatok 1682-es bevonulását az eperjesi és kassai polgárok felszabadításként élték meg, s nem is kellett Thökölyben csalódniuk: a korábban császári szabályozás alatt álló városok hatalmas vagyont veszítettek, most azonban Thököly idején kiváltságaik csorba nélkül biztosítva voltak.<sup>57</sup>

53 Erről tanúskodik például 1682. július 26-i kassai pátense, melyben mindenkit kötelez arra, hogy részt vegyen a felkelésben. Mezey 2009: 60–61.

54 Benczédi 1975: 14. A leghelyesebb kifejezés a Thököly által alkalmazott állammodellre a rendi centralizáció lehet. Mezey 2009: 62.

55 Köpeczi 2004: 17.

56 R. Várkonyi 2009: 21.

57 Kónya Péter: A felső-magyarországi szabad királyi városok a Thököly-felkelésben. In: *Thököly Imre gróf és felkelése (Gróf Imrich Thököly a jeho povstanie)*. Ed. Kónya Péter. Prešov 2009: 88–89. ill. Kónya Péter: A Thököly-felkelés erődjé: Eperjes. Eperjes sz. kir. város katonai szerepe a Thököly-felkelésben. In: *Az „üstökös kegyeltje”. Késmárki Thököly Imre (1657–1705)*. Ed. Gebei Sándor. Hajdúszoboszló 2010: 159.

Thököly és a hajdúk közötti viszony nem mindig volt felhőtlen,<sup>58</sup> ami abból is fakadt, hogy a kuruc mozgalom megbolygatta a térséget, ami nem tetszett az alapvetően törökellenes hajdúknak. Thököly pedig török elköteleződése és a hajdúkat török portyákkal való fenyegetése miatt nem számított mindenkor népszerűnek.<sup>59</sup> A hajdúk azonban életmódjuk és érdekeik által többnyire a mozgalom mellé álltak nemcsak emberanyagként, hanem területeik szolgáltatásaival is (a kurucok ellátási területe ugyanis gyakran feküdt a Hajdúságban és Debrecen környékén). Ugyanígy a vitézlő rend viszonyulása a fejedelemhez sem volt mindig egyértelmű; s ez a tény gyakran behatárolta Thököly cselekvési képességeit.<sup>60</sup>

A kuruc haderő a semmiből jött létre, önszerveződés révén. Külső szemmel nézve e hadsereg igencsak tarka képet mutathatott, minthogy egységes öltözék és rangjelzések nem voltak. Központi ellátás sem volt, a katonaság gyakran magának szerezte be az élelmet. Télére több vármegyére rátelepedve a helyiektől szereztek ellátmányt – többnyire vásárlás útján. A gazdálkodásnak ezen a szintjén ez volt a jellemző Európa más hadseregeire is. Zsoldfizetésre a bujdosó nemesek vagyonából vagy a külföldi segélypénzekből néha futotta – főképpen a várőrségek és a minőségi alakulatok számára.<sup>61</sup> A fegyelem alapját a protestáns prédikátorok jelenléte és a Thököly által kiadott rendtartás adta.<sup>62</sup>

Amellett, hogy értett a katonaság nyelvén, Thököly korának művelt embereit is maga köré gyűjtötte. Mint már korábban utaltam rá, az evangélikus Thököly-családban fontosnak számított a családtagok műveltsége, iskolázottsága.<sup>63</sup> Úgy tűnik, Thököly Imre esetében is – a nyugat-európai arisztokráciához hasonlóan – beszélhetünk jelentős politikai és közéleti műveltségről,

58 Böszörmény és Kálló például császárpárti hajdúk központja volt.

59 Nyakas Miklós: Thököly és a hajdúvárosok. In: *Az „üstökös kegyeltje”. Késmárki Thököly Imre (1657–1705)*. Ed. Gebei Sándor. Hajdúszoboszló 2010: 220.

60 Benczédi 1975: 19.

61 Maksay Ferenc: Thököly szepesi kamarája. In: *A Thököly-felkelés és kora*. Ed. Benczédi László. Budapest 1983: 23.

62 Zachar József: A Thököly-szabadságharc hadtörténeti és hadművészeti szempontból. *Hadtörténelmi Közlemények* 118 (2005/3): 406.

63 Daniel Speer 1683-as életrajza például külön kiemeli a 14 éves korú Imre kiváló latintudását. Speer 1998: 10.



amit jól bizonyít az a tény, hogy hadikönyvtárában a kor nagy államelméleti művei, Grotius és Lipsius könyvei megtalálhatók voltak.<sup>64</sup> Maga Thököly valószínűleg megszállottja volt a levélírásnak, több mint ezer levelét ismerjük, s naplóírási tevékenysége is igen jelentős, ám 16 kötetnyi naplójából csak négyet ismerünk. Az írással gyakran naphosszat és éjszakákat töltött.<sup>65</sup> Például „*az eperjesi polgárok gazdasági, szellemi és diplomáciai feladatvállalással is támogatották Thököly mozgalmát.*”<sup>66</sup> Amúgy is „*a felső-magyarországi városokban a 17. századra már szám szerint is jelentős volt az értelmiség: lelkész, tanító, orvos, patikus, mérnök, ügyvéd, zenész – sokszor több generáción öröklődtek át ezek a foglalkozások. 1665-ben megalapították a felső-magyarországi evangélikus főiskolát Eperjesen.*”<sup>67</sup> Ebből is látszik, hogy a Thököly-felkelés nem egy elszigetelt, csupán félkatonai elemek támaszával rendelkező mozgalom volt, hanem a vezető rétegben a nemzetközi politikában jártas, nemzetközi eseményekre komoly rálátással rendelkező elemeket is találunk.

### 1683 – a fordulat éve

Az 1680-as évek kezdetén világos volt, hogy az erélyes, külpolitikailag aktív oszmánok lengyelországi háborújuk befejeztével a magyarországi fronton végleges döntésre viszik az ügyet. Így 1682 elején a Habsburg diplomácia is felvette a kapcsolatot a Portával Albert Caprara révén. A követ bizonyos kedvezmények tételével kívánta volna a küszöbönálló török támadást elodáztatni – sikertelenül. A kurucok a császár megalkuvó politikáját úgy jellemezték, hogy az „*sok illetlen conditiókra kész reámenni*”. Ugyanakkor saját, törököknek behódoló politikájukat nem így aposztrofálták.

1683-ban komoly előkészületek után megindult a törökök minden eddiginél nagyobb támadása, mellyel kapcsolatban két súlyos vád éri Thökölyt nemzetközi részről: az egyik szerint maga bízta fel Kara Musztafa nagyvezírt a Bécs elleni támadásra, a másik szerint pedig Thököly a bécsi erődí-

64 R. Várkonyi 2005: 389.

65 Varga 1975: 70.

66 G. Etényi Nóra: Államelmélet, politika és pamfletek a 17. századi Európában. *Aetas* (2002/1): 31.

67 Etényi Nóra: *Pamflet és politika – A nagyhatalmi egyensúly és Magyarország a 17. századi német propagandában*. Budapest 2009: 238.



tések tervrajzát elküldte a törököknek.<sup>68</sup> Ezek valóságtartalmáról megoszlanak a vélemények. Egyesek szerint 1683-ban azért hitegeti a császári udvart a békével, hogy a készülő török támadás váratlanabb legyen.<sup>69</sup> Elképzelhető, hogy Thököly tényleg preferálta a nagyvezír előtt Bécs megtámadásának tervét, mert úgy vélte, ezáltal lehetséges megszabadítani Magyarországot egy elhúzódó háború borzalmaitól. Thököly mentségére szolgál az is, hogy a nagyvezír maga is csak mélyen Magyarország területére nyomulva döntött arról, hogy a támadás végpontja Bécs lesz.<sup>70</sup> Mindenesetre a török politika nem az irrealitás talaján mozogva döntött akkor, amikor a Habsburgok fővárosa ellen vonult: hiszen ne feledjük, hogy I. Lipót immáron egy olyan, 12 éve tartó fegyveres felkelésnek sem tudott véget vetni, mely saját országán belül zajlott.

Kara Musztafa nagyvezír 1683. május 25-én kelt teljesíthetetlen ultimátummal üzent Lipótnak a háború megindításáról. Ennek érdekessége, hogy

68 Szirmai István Thököly megbízottjaként 1682 novemberében járt Bécsben fegyverszüneti tárgyalások kapcsán, s akkor készült a város egy bizonyos falszakaszáról egy rajz, melyet a Portára állítólag azért küldtek, hogy rámutassanak a császárváros stratégiai sebezhetőségére. Varga J. János (a): *Válaszúton. Thököly Imre és Magyarország 1682–1684-ben*. Budapest 2007: 160.

69 Orel 1906: 33–34.

70 Ifj. Barta János: Áldozatok vagy károsultak? (Alsó-Ausztria társadalma és az 1683-i hadjárat). In: *Bécs 1683. évi török ostroma és Magyarország*. Ed. Benda Kálmán és R. Várkonyi Ágnes. Budapest 1988: 36. A június 17-én Székesfehérváron tartott tanácskozás alkalmával közölte Kara Musztafa, hogy Győr helyett Bécs a török seregek célpontja. Egy hétig mégis vesztegelnek Győr alatt a nagyvezír seregei. Lehet, hogy csak ott dőlt el véglegesen a hadjárat célja, amikor látták összeomlani a császári seregek rábai védvonalát? Török vélemények szerint Thököly és a magyar urak bíztatták fel a nagyvezírt a merész lépésre. Rázsó Gyula: Az oszmán hadsereg Bécs alatt. In: *Bécs 1683. évi török ostroma és Magyarország*. Ed. Benda Kálmán – R. Várkonyi Ágnes. Budapest 1988: 217–218. (Hogy a magyar főurak és Thököly ekkora politikai súllyal rendelkeztek volna, azt könnyen szerepük túldimenzionálásának is értékelhetjük.) Ugyanakkor egyesek szerint a cél már március 3-án ismert volt, amikor is Drinápolyban döntés született arról, hogy egyenesen a császári főváros ellen vonulnak. Leitsch, Walter: Miért akarta Kara Musztafa meghódítani Bécset? In: *Bécs 1683. évi török ostroma és Magyarország*. Ed. Benda Kálmán – R. Várkonyi Ágnes. Budapest 1988: 80. Ugyanakkor a június 12-i eszéki tárgyaláson Thökölynek a nagyvezír egyértelmű – Bécs meghódítását célzó – szerepkört jelölt ki: „meg kell szállniuk Alsó-Magyarországot, el kell foglalniuk Pozsonyt, és zavarniuk kell a Szilézia és Morvaország felől várható lengyel felvonulást. Végül csatlakozniuk kell a nagyvezír seregéhez Bécs alatt.” Varga J. János (a): *Válaszúton. Thököly Imre és Magyarország 1682–1684-ben*. Budapest 2007: 79.

Thököly vonatkozásában is megnyilatkozik. Így például az elmúlt 13 év török szerzeményeit Thököly birtokába utalná, s utasítja a császárt Thököly magyar királyként való elismerésére. Ráadásul a magyaroknak Thököly halála után magyar királyt kellett volna választaniuk.<sup>71</sup> Hogy az ultimátum mennyire takarja a törökök valós szándékait a későbbi magyarországi rendezést illetően, azt csak találgatni lehet.

A visszavonuló császáriak 1683. július elején átadták a bányavárosokat Thökölynek. Az elkövetkező harcokból azonban a kuruc fejedelem „csupán” Pozsonynál vette ki a részét, melyet csak félig sikerült elfoglalni.<sup>72</sup> Az, hogy Thököly kurucai alapvetően vallásháborút vívtak, megmutatkozott a mai Nyugat-Szlovákiára eső vármegyékben folytatott tevékenységükön. Ehhez a katolikus többségű területhez alapvetően ellenségesen viszonyultak, de többnyire tudatosan a templomokat és az egyházi iskolákat fosztották ki.<sup>73</sup> Thököly emellett oszmán felkérésre biztosokat küldött Sopronba, ahol a török előtt frissen behódolt királyi Magyarország területének igazgatását végezték. Fontos megjegyezni, hogy a kurucok itteni szervező tevékenységének eredményeképpen rendkívüli mennyiségű élelmiszerral segítették meg a Bécs ostromát végző török hadakat.<sup>74</sup>

Thököly a hadjárat folyamán a nagyvezír többszöri kérésére sem csatlakozott a Bécset közvetlenül ostromló törökökhöz. A kahlenbergi katasztrofális vereség (szeptember 12.) után Thököly a váradi pasával együtt a Tisza mögé, Debrecenbe húzódott vissza – még mindig bízva a török hatalom feltámadásában. Ne feledjük, a török sereg még nem szenvedett végleges vereséget, amit az 1699-ig elhúzódó visszafoglaló háború ékesen bizonyít. Hogy az oszmán birodalom még korántsem jutott túl katonai erejének tetőpontjára, azt a kortársak jól tudták. Nem véletlenül írja Gyöngyösi István *Thököly*

71 Gebei 2010: 145.

72 Varga J. 2007a: 130. Alapvetően nem sikerült a Szilézián és Morvaországon keresztül érkező mintegy 45 000 főt számláló lengyel sereg felvonulását megzavarni.

73 Mrva, Ivan: A Thököly-felkelés a mai Nyugat-Szlovákia megyéiben. In: *Thököly Imre gróf és felkelése (Gróf Imrich Thököly a jeho povstanie)*. Ed. Kónya Péter. Prešov 2009: 118–119. Azonban az 1678-as hadjárat idején Thököly megtiltotta Szelepcsényi primás birtokainak felégetését. Köpeczi 2004: 39.

74 Varga J. 2007a: 125. Mindeközben a törökök az erdélyi vazallusa, Apafi Mihály seregével Győr alatt tartózkodott.

*Imre és Zrínyi Ilona házassága* című dicsőítő költeményében: „*Most a Hold a legnagyobb erejű planéta.*”<sup>75</sup> Mindenesetre a nemzetközi közvélemény szemében Thököly ekkortól kezdve már határozottan a kereszténység elárulója képében jelenik meg.

### *A hanyatlás és a száműzetés*

1684-ben Felső-Magyarország sikertelen visszafoglalási kísérlete után Thököly egyre inkább elszigetelődött: katonái sorozatosan hagyták el, a törökök őt hibáztatták katonai kudarcaikért (például a párkányi csatavesztésért), mivel nem tett eleget felkéréseiknek. A lengyel közvetítés lehetősége szertefoszlott, a császáriak pedig a fejedelemség várait ostromolták.

Lipót császár a bécsi győzelem után 1684. január 12-én amnesztiát hirdet a kurucok számára. Ehhez Pozsonyban egy bizottságot állított fel Lotaringiai Károly vezetésével, amely előtt a hűségesküt le kell tenni. Thököly szerint törvénytelen lépésről van itt szó, mert az 1485-ös törvények szerint nem különbizottságnak, hanem a nádornak kellene közvetítenie. Válaszát Thököly kiáltványban fogalmazza meg, melyet a nemzetközi közvélemény befolyásolására ír, s a keresztény világ valamennyi fejedelmének elküld. A latin nyelvű szövegben előkerülnek a régi sérelmek, illetve Thököly saját helyzetének magyarázatára is kísérletet tesz. Az indoklás szerint sérelmeik előadása az Aranybulla értelmében teljesen jogos, ahogyan a kiáltvány fogalmaz: „az ügyünk, amelyet védünk, igazságos”. Thököly azt állítja, hogy már többször próbált a császárral tárgyalni, ám mindannyiszor elutasították. Éppen ezért a német-római birodalom karait és rendjeit kéri, hogy ítéljék meg az ő ügyét és segítsenek a közvetítésben.<sup>76</sup>

A manifesztum valóban rátapint a lényegre, amikor a Habsburgokat azal vádolja, hogy örökletes királyságot kívánnak Magyarországon megvalósítani. (Tudvalevő, hogy 1687-ben ezt sikerül is elfogadtatniuk az országgyűléssel.) Másik érdekesség, hogy a török szövetséget kényszerpályaként állítja be, s azzal is érvel, hogy csak azért állt oszmán oldalra, hogy féltékenységet keltsen a Habsburgokban.<sup>77</sup>

<sup>75</sup> R. Várkonyi Ágnes: *Zrínyi Ilona „Európa legbátrabb asszonya”*. Budapest 2008: 140–142.

<sup>76</sup> Várkonyi 2005: 388.

<sup>77</sup> *Magyar történeti szöveggyűjtemény II/2. 1526–1790*. Ed. Sinkovics István. Budapest

Varga J. János írja az 1683-as fordulópont tanulságait összegezve: „*akár hitte Thököly Imre a török mítoszt, akár alig titkolt ambícióit követte – bizonyára mindkettő vezérelte cselekedeteit –, 1683–1684 fordulójától [viszont] nem újabb hibát, hanem bűnt követett el*”.<sup>78</sup> Talán e túlzó és értékítéletes álláspont helyett inkább Orel Gézának adhatunk igazat, amikor azt állítja, hogy 1684-ben Thököly elvesztette korábbi nyugodtságát, s ingadozóvá vált.<sup>79</sup>

1684-ben tehát Thököly menteni próbálta helyzetét, amikor szint vallott az európai közvélemény előtt a felkelés okairól, valamint kifejezte aggodalmát Ausztria hatalmának növekedésével kapcsolatban.<sup>80</sup> „*Ezek a levelek és kiáltványok nem segítettek az ügyön. Thököly nemzetközileg elszigetelődik, különösen azért, mert belföldön a császári seregek győzelmet győzelemre halmoznak*.”<sup>81</sup> Így 1685 nyarának végén a császáriak Thököly leghűségesebb városát, Eperjest hét hetes ostrommal vették be. A korabeli császári propaganda pedig ezt a „*lázadás műhelyének*” (*Werkstatt der Rebellion*) megsemmisítéséként értékelte.<sup>82</sup> Ráadásul „*az 1687 februárjában felállított és 1687 őszéig működtetett »eperjesi véisztörvényszék« révén a császári udvar tudatosan számolt le a Thököly számára korábban gazdasági és politikai háttérrel nyújtó eperjesi városi polgárság elitjével*.”<sup>83</sup>

Thököly a hajdúvárosok térségéből 1685 októberében szorult ki, mint-hogy szeptember végén Tokaj erősségének feladása hamarosan az egész szabolcsi régió elvesztését jelentette. Ugyanekkor, 1685 októberében a váradi pasa hirtelen szándéktól vezérelve Thökölyt elfogatta és börtönbe vetette. Ez a baklövés „*kettévágta a török–magyar viszonyt*”,<sup>84</sup> a törökök többé már nem

---

1968: 661–676.

78 Varga J. 2007a: 228.

79 Orel 1906: 53.

80 1684. április 12-én írja a pápának: ő „*nem azért fogott fegyvert, hogy tönkretegye a katolikus vallást, sem pedig azért, hogy megfossa Magyarország királyát jogaitól, hanem egyedül csak azért, hogy megőrizze hazája kiváltságait, amelyeket akkor kapott, amikor még az Ausztriai Ház be se tette oda a lábát*”. Köpeczi Béla: *Magyarok és franciák – XIV. Lajostól a francia forradalomig*. h. n. 1985: 73.

81 Michaud, Claude: XIV. Lajos keleti politikája. Nointel márki követsége a török Portán. In: *A Thököly-felkelés és kora*. Ed. Benczédi László. Budapest 1983: 100.

82 Kónya 2010: 175.

83 G. Etényi 2009a: 270.

84 Varga János: *A Thököly-kor parasztsága*. In: *A Thököly-felkelés és kora*. Ed. Benczédi

jelentettek perspektívát a mérvadó magyar külpolitikai gondolkodás számára. A nagyjából 17 000 főre tehető<sup>85</sup> kuruc haderő döntő hányada az ország visszafoglalását végző császáriakhoz állt, megpecsételve immár a bujdosómozgalom végkimenetelét és érzékeny veszteséget okozva a védekező oszmánoknak is.

Thököly korábbi hatalmát kiszabadulása után sem tudta visszaszerezni, főleg hogy Teleki Mihály hathatós tevékenységének köszönhetően 1685-ben Erdélyben jószágvesztésre ítélték; így néhány ezer főre apadt seregével Várad körül, illetve egyre délebbre táborozott. Ebben az időben bizonyíthatóan folyamatos kapcsolatot tartott fenn feleségével, Munkácsot a császári csapatokkal szemben védő, „századunk legbátrabb asszonyának” kikiáltott Zrínyi Ilonával. A hű feleség két éven át, 1688. január 14-éig védte a várat a császári erőkkal szemben; Európában mindenhol megemlékeztek róla.<sup>86</sup> Az asszony választása a következő volt: „vagy átadja várait és a császár hűségére térve, biztosíthatja vagyonát és gyermekei jövőjét, vagy kitart férje mellett, s ezzel a saját sorsán kívül gyermekeiét is hozzáköti.”<sup>87</sup>

Thököly 1688 márciusi kiáltványát még mindig a kiábrándultság hatja át, s egy immáron véglegesen török oldalon maradt magyar politikus hangján szól: „Ne várjatok, amíg még gyengébbek lesztek, hiszen arra törekszenek, hogy meggyengítsenek benneteket és így teljesen lehetetlenné tegyék, hogy lerázzátok a zsarnoki jármot, amelyet annyi éve készítenek számotokra.”<sup>88</sup> Mégis „Nis elfoglalása [1687] után maga Thököly ajánlotta fel Veterani császári tábornoknak, hogy ha a császár elismerné az erdélyi fejedelemségben, szívesen

---

László. Budapest 1983: 58.

85 Seres 2006: 80.

86 „Munkács Thököly utolsó hídfőállása, diplomáciai támaszpontja. Innen küldi követeit és leveleit a lengyel királyhoz és XIV. Lajoshoz. Ez a vár az utolsó pozicionális bázis, ahonnan még megkísérélheti, hogy bekapcsolódjék, amint többször is megpróbálta, a törökellenes európai szövetségbe.” R. Várkonyi Ágnes: Zrínyi Ilona és a korabeli magyar politika. In: *Thököly emlékünnepe*. A fejedelem halálának 270. évfordulója alkalmából. Ed. Molnár Mátyás. Vaja 1975: 86. A párizsi *Gazette* nevű újság 1686-ban rendkívüli rokonszenvet táplál a magyar fejedelemasszonnyal kapcsolatban. Köpeczi 1976: 56. Egyes francia ábrázolások azonban romantikus túlzásokba esnek, amikor Munkács úrnőjét tetőtől talpig páncélban és karddal kezében ábrázolják.

87 Mészáros Kálmán: Zrínyi Ilona. In: *Az „üstökös kegyeltje”. Késmárki Thököly Imre (1657–1705)*. Ed. Gebei Sándor. Hajdúszoboszló 2010: 27.

88 idézi: Köpeczi 2004: 24.

*elállna a török oldaláról. Látható tehát, hogy maga Thököly is kereste a fejedelemséget.”*<sup>89</sup>

Utoljára 1690-ben adódott lehetősége a Thökölynek arra, hogy megmutassa igazi kvalitását. Az év nyarán – Apafi halálával – betört Erdélybe, s a zernyesti csatában zseniális hadvezéri teljesítményt hajt végre. *„Kietlen havasokon törve át került az ellenség hátába.”*<sup>90</sup> A hannibáli hadmozdulat politikai sikere azonban rövid: csupán Dél-Erdélyben ismerik el fejedelemnek, s Badeni Lajos közeledő – túlerőben lévő – hadseregével szemben az egykori fejedelem már nem vállalja az összecsapást. Thököly politikusi pályája lényegében itt véget ér.<sup>91</sup> Egy darabig még az oszmán birodalom határterületén végez hadmozdulatokat, majd a birodalom belsejébe vonul, ahol azonban *„a pénztelenség, a hadak nélkülözése, a kopár, kifosztott, lakatlan földeken való kvártélyozás szétzüllesztí a kuruc hadakat, Thököly udvartartását. [...] 1690-ben Thökölynek 5300 főből álló hada van, 1691-ben ez 4000-re, 1692-ben 3000-re, 1693-ban 2500-ra olvadt, 1694-ben már alig van több embere 1000-nél.”*<sup>92</sup> A Porta annyit tud tenni az érdekében, hogy még a Habsburgok kérésére sem adja ki a karlócai békekötéskor (1699). A fejedelem végül száműzetésben, Nikomédiában fejezi be életét 1705. szeptember 13-án.

Az életút ismertetését Benczédi László véleményével érdemes zárni: *„a kuruc küzdelem hatásfokának ugrásszerű megnövekedésével senki nem tett nála többet a tartós rendezés tényleges elősegítéséért. Hogy a XVII. század második felének magyar történelmében Zrínyi Miklós után a másik kiemelkedő személyiséggé [...] éppen Thököly Imre vált, a legkevésbé sem tekinthető a véletlen puszta játékának.”*<sup>93</sup>

89 Papp Sándor: Thököly Imre erdélyi fejedelemsége és a Porta. In: *Az „üstökös kegyeltje”. Késmárki Thököly Imre (1657–1705)*. Ed. Gebei Sándor. Hajdúszoboszló 2010: 193.

90 R. Várkonyi 1988: 879. A csatában elesett egykori pártfogója, majd nagy ellenlábasa, Teleki Mihály is. A Zernyestnél fogságba esett Heissler generális és Doria ezredes volt a váltságdíj Zrínyi Ilonáért cserében, aki a császáriaknak megadta magát. Thököly a csere eredményeképp végül 1692-ben láthatta újra feleségét, aki viszont többé már nem láthatta Bécsbe került gyermekeit, hanem férjével száműzetésbe vonult.

91 Abban, hogy Thököly ezt a megbízatást megkapta a Portától, a francia diplomácia kezét kell feltételeznünk. Zachar 2010: 130–131. Le Noble, híres francia pamfletíró is megerősíti azt, hogy a franciák portai követe közbenjárt Thököly ügyében. Köpeczi 1985: 87.

92 Varga 1975: 72.

93 Benczédi Lászlót idézi Kalmár 2010: 61–62.



## Habsburg-ellenesség és török orientáció

„Ha pedig némelyek a törökkel álmodznak, ám lássák,  
de a békák bizony gólyakirályt választanak maguknak.”<sup>94</sup>

A királyi Magyarország külpolitikai orientációját – Erdéllyel ellentétben – egészen a vaskvári békéig (1664) a császárpárti álláspont stabilitása határozta meg. A béke azonban – mely a magyar rendek szemében rendkívüli felháborodást váltott ki a török kérdés elodázása miatt – fordulatot idézett elő az eddig egyértelmű politikai palettán. Erdély 1660. évi tragédiája után a magyar rendeknek maguknak kellett orvosolniuk sérelmeiket, melyek az állandó kiindulópontot jelentették a Habsburg-ellenességben. A francia orientáció lehetőségét Zrínyi Miklós is felvetette, s eleinte ezen az úton próbált járni a Wesselényi-féle szervezkedés is,<sup>95</sup> ám ez az irányvonal a francia keleti politika esetlegessége miatt egyre inkább tarthatatlanná vált.<sup>96</sup> Be kellett látni, hogy egyedül az Oszmán Birodalom rendelkezett akkora potenciállal, mely felvehetette a versenyt a császáriakkal és segítséget nyújthatott a patthelyzetből való kilábaláshoz. A Wesselényi-féle szervezkedés eredménye lesz, hogy a hivatalos magyar körök felveszik a kapcsolatot a törökökkel mint védnöki hatalommal.

„Thököly rövid életű felső-magyarországi fejedelemségének külpolitikai orientációjában lengyel elemeket is találunk.”<sup>97</sup> Érdeemes lehet tehát a len-

94 Forgách Ádám érsekújvári főkapitány levele Thököly II. Istvánnak, 1667. október 1. Idézi: Varga J. 2007: 75.

95 Azonban Zrínyi is elismerte bizonyos franciákkal kapcsolatos aggályokat: „Francuz nemzetről van mit mondanunk. Ez a nemzet bizonyára hadakozó, dicsőséges, hatalmas, de az is nyilván nagyon, mikor nem magának keres, s nem magának hadakozik, nem igen sok jót várhatunk tőle.” Köpeczi 2004: 12.

96 Korlátozott keleti céljait maga XIV. Lajos fogalmazta meg: „Olyan messze mégsem megyek, hogy nagy költséggel ilyen távoli területen viseljek egy olyan háborút, amely épp oly kevésbé szabályos, mint általában a néplázadásra alapított hadjáratok.” Idézi Zachar 2010: 108.

97 Hopp Lajos: Thököly lengyel ügyeiről. In: *Thököly emlékünnepe. A fejedelem halálának 270. év-fordulója alkalmából*. Ed. Molnár Mátyás. Vaja 1975: 49. A Thököly haditanácsa című vers ezt így fogalmazza meg:



gyel kapcsolat alakulását is figyelemmel kísérni. A Magyarországtól északra lévő – kora újkorban nagyhatalomnak számító – Lengyelországnak ugyanis voltak expanzív időszakai, melyek azonban nem a Kárpát-medencében teljesedtek ki, hanem a lengyeleket másik három irányból fenyegető hatalmakkal szemben. Az viszont bizonyos, hogy a lengyelek nem maradhattak érintetlenek a határaiktól délre folyó kuruc és császári csapatok összecsapásaiban, melyek már 1672-ben megkezdődtek. A kuruc irreguláris csapatok ugyanis gyakran portyáztak azon szepességi városokban is, melyek zálogként még Luxemburgi Zsigmond (1387–1437) uralkodása alatt a lengyel koronához kerültek.<sup>98</sup>

Thököly Absolon Dániel személyes varsói megbízottja révén ápolta a kapcsolatokat Sobieski János lengyel királlyal (1674–1696), akinek a segítsége egészen 1680-ig lehetséges volt, mígnem megkezdődött a lengyelek Bécshez való közeledése.<sup>99</sup> Sobieski hírnevét éppen a törökök ellen vívott 1673-as győzelmével alapozta meg, s ennek révén lett király a következő évben.<sup>100</sup> A franciákkal 1675-ben Jaworówban titkos szerződést kötött, mely egyértelműen a Habsburgok ellen irányult. A francia külpolitika azonban e téren nem volt sikeres, mivel a Portát nem tudta lebeszélni az ukrajnai területekről való lemondásról, így az folyamatos ellenségeskedésben volt a lengyelekkel, akik így nem tudtak nyugaton nyomást kifejteni a Habsburgokra. Nem mellesleg a lengyeleknél amúgy is erősnek számított a törökellenes párt, s a lengyel katolikus egyház János királyt szintén a Habsburgok pártjára állította, s a törökök elleni harcok folytatásáról győzte meg.<sup>101</sup> Ennek jogi megnyilvánulását az 1683. április 1-én aláírt katonai szerződés jelenti, amely közös védekezést és támadást írt elő az oszmán birodalom és szövetségesei ellen.<sup>102</sup>

---

Hazánkból vigyük ki ezt a sok szép népet,

Értsünk a lengyellel mindenben egyet,

Slézsia felől is ő sokat segíthet:

Mink csináljunk Bécsnél hadakozó széket. (Idézi: Hopp 1975: 50.)

98 Hopp 1975: 49.

99 Zachar 2010: 120.

100 Ifj. Barta 2010: 95.

101 Ifj. Barta 2010: 97.

102 Gebei 2010: 144.

Thököly már 1683 márciusában megüzeni Sobieskinek, hogy a török védnökséget csupán kényszerből fogadta el. A lengyel király nem is kívánt a magyarokkal hadba bocsátkozni, csak ha azok a török szövetségeseiként támadólag lépnek fel ellene.<sup>103</sup> Sobieski célja Thököly semlegesítése volt, hiszen míg a császárváros felmentésére indult, addig meg volt a veszélye egy Felső-Magyarországról kiinduló Krakó elleni támadásnak.<sup>104</sup> Valójában Sobieski és Lotharingiai Károly is számított Thököly átállására Bécs felmentése után, hiszen mintegy 20 000 főnyi lovasságára nagy szükség lett volna a török ellen.<sup>105</sup> Thököly szándékait Sobieski francia származású bizalmas embere, Dalayrac foglalja össze: *„igenis kedvezni akart Lengyelország királyának, hogy támaszt keressen benne arra az esetre, ha a törökök valamilyen nagyobb vereséget szenvednek”*.<sup>106</sup>

Thököly 1683 márciusi közeledésére Sobieski közvetítést ajánlott fel a kurucok és a császár között, illetve ha a fejedelem csak a látszat kedvéért támogatja a török előrenyomulást, nem tekinti ellenségének. Olyannyira, hogy Kahlenberg (1683. szeptember 12.) után a Garamig vagy a Vág folyóig támogatja Thököly fejedelemségének elismerését.<sup>107</sup> Sobieski már csak azért is megbízott Thökölyben, mert a törökökkel szemben tanúsított magatartás – nem engedelmeskedett a nagyvezíri parancsnak – arra utalt, hogy Thököly csatlakozni kíván a törökellenes koalícióhoz.<sup>108</sup> Valójában a visszavonuló kuruc seregek csupán saját

103 Hopp 1975: 50.

104 Bóka Éva: Sobieski és Thököly kapcsolatai Bécs ostroma után (1683. szeptember–december). In: *Bécs 1683. évi török ostroma és Magyarország*. Ed. Benda Kálmán – R. Várkonyi Ágnes. Budapest 1988: 190.

105 R. Várkonyi 2009: 29.

106 Bóka 1988: 190. A lengyelekkel fenntartott kapcsolata alapján Köpeczi úgy véli, hogy Thököly éleslátású politikusként számolt a törökök Bécs alatti vereségével, s így próbált meg magának a megváltozó körülmények között is helyet biztosítani. Kalmár 2010: 62.

107 Köpeczi Béla: A Thököly-felkelés és a külföldi szövetség. In: *A Thököly-felkelés és kora*. Ed. Benczédi László. Budapest 1983: 98.

108 Ugyanakkor feleségének, Mária Kazimirának szeptember 28-án Magyarországról azt írja: *„Édes lelkem, én Thökölyt nem szeretem, de nagy sajnálatot érzek a magyar nemzet iránt, mert felettebb bántják őket.”* Abrahamowicz, Zygmunt: Sobieski és Thököly. In: *A Thököly-felkelés és kora*. Ed. Benczédi László. Budapest 1983: 111. *„III. János rokonszenvét az a tény is táplálta, hogy röviddel lengyel királlyá való megválasztása (1674. május 21.) előtt a magyar hazafiak felajánlották neki Szent István koronáját. Ezt a gesztust sohasem felejtette el, mint ahogy*

törzsterületük védelmére rendezkedtek be, Thököly kímélni akarta hatalmának egyetlen biztosítékát attól, hogy döntő csatában kivéreztesse.<sup>109</sup>

A lengyel király viselkedése azonban a bécsi udvart felettébb bosszantotta: Sobieskire ugyanis közvetítési kísérlete miatt úgy tekintettek, mint aki lepaktált I. Lipót lázadó alattvalójával. Hamarosan a császári biztosok nem szolgáltatták ki az élelmet a lengyeleknek, így azok északkelet felé indultak el. A császár annyira elhidegült a lengyel királytól, hogy számára teljesen hiteltelenné vált. Ezt hamarosan Thököly is észreveszi: Sobieski már semmit nem tud elérni a Lipót felé közeledésben.<sup>110</sup> Ráadásul október közepén – a lengyel király szándékával ellentétes módon – litván segédcsapatok fosztogatták a fejedelemség nyugati részét. Az is Thököly és a lengyel király közti viszony elhidegüléséhez vezetett, hogy Sobieski a fejedelemség területére vezetve kívánta volna megoldani csapatainak téli szállásolását.<sup>111</sup> Egyedül maradván azonban Thököly sem volt képes kitörni elszigeteltségéből: a keresztény seregek október 9-i párkányi győzelme után Lotharingiai Károly immár nem hajlandó tárgyalni a kuruc fejedelem küldöttével.<sup>112</sup> Sobieskiben a kritika hangja is megjelenik látván Thököly még mindig lavírozó politikáját: „*Ez az »eszeveszett« el fog veszni az örökös halogatása miatt.*”<sup>113</sup> Valójában Thököly jól számított: az 1683 végére egyre inkább elszigetelődött lengyel király nem kívánt új frontot nyitni Magyarországon, hiszen erejét hagyományos ellenfelei féken tartására kellett koncentrálnia, s ezentúl a törökkel szemben inkább Moldvában kereste a babérokat.

Mivel tehát XIV. Lajos Franciaországa nem bírt jelentősebb támogatást nyújtani a kurucoknak, a lengyelek pedig féltek attól, hogy a kurucok előretörésével a törökök előrenyomulását segítik, így Thököly a külpolitikai el-

---

*a magyarok később is számoltak a két ország perszonáluniójával.*” Abrahamowicz 1983: 111.

109 Bóka 1988: 195.

110 Gebei 2010: 146–147. A Habsburg császár viselkedése mögött valójában az állt, hogy rideg elutasításával próbálta „Bécs megmentőjét”, Sobieskit egyre inkább elszigetelni. Ez – Magyarország vonatkozásában – sikerült is neki: Sobieski Felvidékről való decemberi kivonulásával többé már nem gondolkodott a magyarországi hadszíntérben. Gebei 2010: 148–149.

111 Bóka 1988: 196–197. A kurucok kassai és eperjesi ellenállásukkal értésére adták a lengyeleknek, hogy nem kívánják őket télre ellátni. Sobieski így 1683 decemberében kénytelen volt elhagyni az országot.

112 Bóka 1988: 195

113 1683. október 21. Idézi: Gebei 2010: 145.

szigetelődés veszélye ellen egyre inkább a török szövetséget tekinti mérvadónak ahhoz, hogy eredeti céljait a Habsburg-házzal szemben elérhesse. Köpeczi Béla szerint „a francia diplomácia maga is erősíti a magyar felkelők török orientációját”.<sup>114</sup> Főképpen, hogy a francia külpolitika is igyekszik a török–lengyel ellentétek elsimítására és a Porta és a bujdosók közötti szövetség megerősítésére.<sup>115</sup> A törökpártiak azzal is okoskodhatnak, hogy a Porta eddig Erdély helyzetével látványos példáját mutatta annak, hogy török hatalmi befolyás alatt is lehetséges egy virágzó állam kiépítése. Az is fontos érv, hogy Isztambul távolabbi hatalmi központ, mint a császárváros, befolyását így kulturális szinten például bizonyosan kevésbé tudja kifejteni. Nem mellesleg a rendi jogok garanciája az oszmán birodalom belső struktúráját kevésbé változtató magatartásából kiindulva szintén biztosítottabbnak látszott, mint Habsburg viszonylatban.<sup>116</sup>

Tény azonban, hogy Thököly „pályafutása a töröktől való viszonylagos függetlenségben indult”,<sup>117</sup> s csak 1680 elején létesült politikai kapcsolata a Portával. Saját állítása szerint a törökök, illetve a franciák nagyobb hajlandóságot mutatnak a méltóságok és személyes jutalmak adományozására. Ez lenne Thököly „törökösségének” oka?<sup>118</sup>

Thököly táborában a többség a török szövetség mellett tette le voksát. A már említett Thököly haditanácsa című vers éppen az emellett szóló érveket fogalmazza meg. Az általános elkeseredés amiatt, hogy a „körösztyénység” nem tud segíteni, valamint hogy „a protestánsok nem tartották kielégítőnek a soproni országgyűlés határozatait a kiváltságok és a vallási szabadságjogok tekintetében és nem látták, ki garantálja ezek megtartását”<sup>119</sup> – ezek mind a török karjaiba kergették a magyar politikát. Az adott történelmi helyzetben a kevésbé veszélyesnek amúgy is a török szövetség elfogadása látszik:

114 Köpeczi 1983: 92.

115 Köpeczi 2004: 15.

116 Mezey 2009: 55. Az eddigi tapasztalatok alapján ez tényleg így lehetett: a meghódolt országrész „ha teljesíti a kötelességét, megkapja a *zimmí* (a behódolt, megtűrt nem muzulmán) státust, amely védelmet biztosít, de mindörökre be is zár.” Papp 2009: 266.

117 Benczédi 1980: 112.

118 Benczédi 1980: 114.

119 Köpeczi 1983: 97.

*Hogyha holdulnunk kell, jobb hatalmasabbnak,  
Ha szolgálunk köll is, jobbnak tartom annak.*<sup>120</sup>

Köpeczi Béla is kiemeli Thököly végső soron egy irányba mutató orientációs kényszerét.<sup>121</sup> Ezt igazolja, hogy I. Lipót ígéreteinek nem adhatott hitelt, s az erdélyi vezetéssel is nézeteltérései akadtak, ám ez utóbbi politikai irányvonal – legalább áttételesen – amúgy is egyfajta török elköteleződést jelentett volna.<sup>122</sup>

A magyar rendeket már 150 éve nyomasztotta az ország hadiállapota, az hogy két nagy birodalom folyamatos jelenléte két tűz közé szorította őket. Amikor béke volt, akkor sem volt béke, a Habsburg-dinasztia – melynek feladata éppen a védelem lett volna – bürokratikus intézkedései csak tovább növelte a mindennapok lét- és jogbizonytalanságát. Benczédi László így fogalmaz: „Az egykorú források végeláthatatlan panaszáradata ebből a szempontból azt tanúsítja, hogy a XVII. század végi kurucság egész fellépése mögött egyfajta, szavakban nehezen is kifejezhető, torokszorogató keserűség és kétségbeesés állt, a viszonyoknak egy olyan fullasztó és fojtogató érzete, amelyből bármilyen irányban és minden áron szabadulni akartak.”<sup>123</sup> „E politikai megfontolás legmélyén az állandóság, a tartós és rendezett viszonyok utáni olthatatlan sóvárgás állt.”<sup>124</sup> Az ellentmondást azonban éppen az adja, hogy a kuruc mozgalom csak további harcokat és bizonytalanságot eredményezett. Azonban Benczédi László kiemeli Thököly azon törekvését, amelyet már 1678. március 30-án Túr (Mezőtúr) városában pátensében kinyilvánított: „nem a haza pusztítása, hanem szabadítása... a bujdosó magyarságnak legnagyobb feltöltött célja.”<sup>125</sup>

120 Idézi Varga 1975: 67.

121 A kényszerpálya mint magyarázó eszköz már a korabeli irodalom értelmezésében is megjelent, így Gyöngyösi István költő írja Thököly Imre és Zrínyi Ilona házassága című művében:

Kénytelenéttetett onnét elfordulni,  
Az Hold tiszteleti székihez borulni,  
Hogy két közben földre kelljen szorulni,  
S kezdett dolgainak keziből kihullni. (Idézi: Varga 1975: 63.)

122 Kalmár 2010: 61–62.

123 Benczédi 1975: 7.

124 Benczédi 1975: 8.

125 Benczédi 1975: 10.

Kosáry Domokos szerint Magyarország négy részre szakítása Thököly részéről nem az egyesítés felé mutató jelként értelmezhető.<sup>126</sup> Thököly mozgalmának és céljainak ellentmondásossága abban áll, hogy úgy próbált megrendi sérelmeket orvosolni, hogy megsértette az ország egységét és ehhez a legveszedelmesebb ellenségnél keresett támogatást. Benczédi László és Varga J. János is amellett érvel, hogy a negyedik rész mint önálló állam kialakítása politikai realitás volt az itt tapasztalható hatalmi űrben.<sup>127</sup> (Vagy ahogyan a kortársak fogalmazták meg: „üllő és kalapács között”, „az ajtó és küszöb között”.) Várkonyi Ágnes azt a mozzanatot is kiemeli, hogy Európában államhatalmi szinten is jelen kell lenni ahhoz, hogy a magyar alkotmány jövője biztosítva lehessen.<sup>128</sup> Eddig ezt a célt Erdély tűzte ki maga elé, ám 1657 óta tartó térvészése miatt szükséges, hogy egy erősebb állam vegye át a szerepét.

Az 1682-ben Thököly előtt álló lehetőségeket Várkonyi Ágnes kiválóan foglalja össze: *„Ha meg akarta védeni az országot a tatár és a török hadak pusztításaitól, Thökölynek nem volt más útja, mint megegyezés az oszmán hatalommal. Ha a Habsburg–török háborút lezáró békében országa érdekeit kívánta érvényesíteni, szövetséget kell kötnie az egyik vagy a másik féllel. A Habsburg kormányzat elzárkózott, csak mint alattvalóval tárgyalt vele. A nagyvezír [viszont] uralkodónak kijáró reprezentációval fogadta.”*

Ráadásul Thökölynek 1683 elején még azt is sikerült elérnie, hogy a hódoltság területéről is toborozhatott katonákat.<sup>129</sup> Így 1683 júliusára az országban – a gyenge Apafi-féle erdélyi hadak mellett – ő volt az egyetlen ka-

126 Kalmár 2010: 63.

127 Varga J. János: Az „Orta Madzsar” szerepe Perényi Pétertől Thököly Imréig. A nyugati irányú török hódítás metodikájához. In: *Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére*. Ed. Fodor Pál – Pálffy Géza – Tóth István György. Budapest 2002: 418–419. illetve Benczédi László: A Thököly-felkelés társadalmi és politikai alapjai. In: *A Thököly-felkelés és kora*. Ed. Benczédi László. Budapest 1983: 15. A terület átmenetisége mellett érvel Mezey Barna is: *„Bécs relatív messzesége halványította a kormányzati erőszakot, Erdély közelsége fokozta a szuverenitástudatot, a térség protestantizmusa, antikatolicizmusa egyensúlyt hozott az osztrák és a török kapcsolatok megítélésében.”* Mezey 2009: 58.

128 R. Várkonyi 2009: 22–23.

129 R. Várkonyi 2009: 27. ill. R. Várkonyi 2005: 385. A Thökölybe vetett török bizalom egyértelmű jele ez. Szakály Ferenc: Az 1670-es évek Habsburg-ellenes mozgalmi és a hódoltsági magyar feudális hatalom. In: *A Thököly-felkelés és kora*. Ed. Benczédi László. Budapest 1983: 65–66.

tonai tényező, mely magyar katonaságot mozgató. Ez – bárhogya is nézzük – egy ilyen vészterhes időszakban rendkívül nagy eredmény. Wesselényi Ferenc-féle 1666-os murányi behódolási tervhez képest tehát a Thökölynek adott szultáni feltételek bizonyos tekintetben kedvezőbbek, határozottabbak és realisztikusabbak voltak, s kiválóan mutatják, hogy a magyar rendi politika mekkora mozgásteret képes szerezni az oszmán birodalom érdekeivel egyetértésben.<sup>130</sup>

Tévedés lenne azonban, ha a török orientációra mint fővonalra tekinténél a magyar külpolitikában,<sup>131</sup> tekintve, hogy a politikai lépések mindig az aktuális – és gyorsan változó – erőviszonyok és események tükrében alakultak, s ehhez a magyar vezetés is képes volt alkalmazkodni: „Thököly jó politikus és diplomata, ismerte és mérlegelte a hazai és európai viszonyokat, nem akart mindent egyetlen kártyára feltenni.”<sup>132</sup> „Thököly és hívei [...] nem álltak alacsonyabb tudati szinten, mint más európai kortársaik e kérdés megítélésében.”<sup>133</sup>

Érdemes Thököly „mentségére” idézni Varga J. János megállapítását. Az 1683-ban felvonuló töröknek „fejet hajtottak a Habsburgokhoz korábban lojális, de 1664 óta elkötelezettségükben elbizonytalanodó, az erőszaktól megrettenő, a javaikat féltő, vagy egy-egy leendő vazallus tartomány irányításának ígéretétől megszédült nagyurak: Batthyány Kristóf dunántúli főkapitány, Draskovich Miklós országbíró, Nádasdy István, Ferenc és Tamás, Czobor Ádám, Barkóczy Ferenc, az összeesküvés gyanújába keveredett Zrínyi János és mások, kevés kivétellel az egész uralkodó osztály. Közülük többen részt vettek a császárvárost ostromló nagyvezír Sziléziáig, Morváig és Stájerig kiterjesztett, 400 km hosszúságú frontvonala jobb- és balszárnyának hadműveleteiben. Többségük Kahlenberg után azonnal visszatért a király hűségére.”<sup>134</sup> Ez utób-

130 Papp 2009: 265. ill. Papp 2003: 662–663. Vö. Varga J. 2007a: 175–177. ill. Varga J. János (b): A török orientáció változatai Magyarországon. Wesselényi–Apafi–Thököly 1663–1683. In: *Mindennapi választások. Tanulmányok Péter Katalin 70. születésnapjára*. Ed. Erdélyi Gabriella – Tusor Péter. Budapest 2007: 160–161.

131 A török orientáció a XVII. századi magyar politikában (*Tudományos emlékülés, 1983. március 25–26.*). Ed. Németh Péter. Vaja 1985: 33.

132 Köpeczi 1983: 96.

133 Köpeczi 1983: 98.

134 Varga J. 2007a: 12. Nyilvánvalóan itt ugyanarról a beszűkült mozgástér adta kényszerrel van szó, ami Thököly Imre esetében is meghatározó lehetett.



bi megállapítás azonban Thököly elszigetelődésének okát magában foglalja. A kuruc vezér ugyanis mindvégig foglya maradt „*a legerősebb, a leghatalmasabb és legfenyegetőbb nemzet*” mítoszának. A bécsi kormányzat is Thökölyt tette abszolút bűnbakká, a nyugat-magyarországi – csak időlegesen elpártoló – főurakkal viszont a megegyezés lehetőségét kereste.

Benczédi László megjegyzi, hogy a török orientáció magyar politikában való meghonosodását leginkább a feudális társadalmi rend és az ahhoz kapcsolódó nemesi kiváltságok helyreállítása motiválta. „*Kérdés persze, hogy ez a »hűvös« politikai számításokon alapuló török szövetségi irány magába foglalt-e barátságra utaló érzelmi kötődéseket is?*”<sup>135</sup> A kérdésre való válaszhoz a korabeli mentalitás mélyreható ismeretére lenne szükség, az viszont sejthető, hogy kevesen éltek meg a török szövetséget valódi felszabadulásként, mint ahogyan arra a már idézett *Thököly haditanácsa* című vers is utal.

### **Thököly pályafutásának és törökösségének korabeli nemzetközi megítélése**

„*Nem elég levágni a pipacsokat, gyökerestől kell kiirtani ezeket.*” Giovanni Battista de Burgo<sup>136</sup>

A szakirodalmi ismertetést követően ebben a fejezetben a kurucok vezetőjének tetteit, s főképpen a török szövetség kérdését a róla kialakult egykorú vélemények alapján értékeljük. Már a kortársak közül is számosan felfigyeltek a magyarországi események kivételes jellegére, valamint Thököly Imre üstököszerű pályafutására, mely később hasonló gyorsasággal hanyatlott le. A törökösség kérdését számosan körüljárták; ezen források segítségével könnyebben és hitelesebben elvégezhető a történeti rekonstrukció – Thököly motivációinak megértése számunkra és a kortársak számára –, mint az utókor emlékezetét vagy a téma historiográfiai áttekintését vizsgálva.

135 Németh 1985: 31–32.

136 Jászay Magda: *A kereszténység védőbástyája olasz szemmel – Olasz kortárs írók a XV–XVIII. századi Magyarországról*. Budapest 1996: 255 Az itt említett olasz, Magyarország 17. század végi leírója, híres utazó, aki a Thököly-mozgalom kapcsán tanácsolja a fent idézett megállapítását a Habsburg kormányzatnak.

Elemzési szempontunk első vetületét a Thökölyre vonatkozó politikusi, államfői megítélések jelentik, vagyis azoknak az embereknek a véleménye, akikkel a fejedelem külpolitikája során valamilyen szinten kapcsolatba került. Ezek a vélemények javarészt személyes tulajdonságokra vonatkoznak, nem pedig Thököly politikai lépéseinek megítélését jelentik. Az is igaz, hogy egy-egy ilyen megnyilatkozás nem került be a korabeli közvélemény széles diskurzusterébe, így azok csak inkább csak színesítik, kiegészítik a Thökölyről alkotott külföldi képet.<sup>137</sup> A második forráscsoportot a hivatalos politika által is táplált, ám a korabeli nyilvánosság diskurzusrendszerében kialakult nézetek összessége adja, melyet Nyugat-Európára vonatkozóan közvéleményként is definiálhatunk. Fontos azonban megjegyezni, hogy a propagandairódalom ugyan a források örömteli megnövekedését jelentik vizsgált kérdéskörünkre nézve,<sup>138</sup> ugyanakkor a történész számára e nagymértékű anyag valós és érdekeknek megfelelően elferdített információinak feltárása, elkülönítése újabb nehézséget jelent.

### *A bécsi propaganda és a császárpárti megítélés*

1683 után a Habsburg-párti sajtó szerint a magyarok nemcsak rebellesek, s törvényes királyuk ellen láznak, hanem még a keresztény szolidaritás eszméjéhez híven sem cselekednek, mivel a kereszténység ellenségével szövettek. Thököly kudarcairól a császári befolyású hírszolgálat részletesen beszámolt, „*a császári udvar tudatosan törekedett arra, hogy jól szervezett propagandával számoljon le a magyar politikuskárdra nemzetközi hírnevével.*”<sup>139</sup> Thököly számára ugyanis a nemzetközi nyilvánosság figyelme hatal-

137 Csupán néhány egyéni véleményt felvillantva azt lehet mondani, hogy a többség elismerően szólt Thököly személyéről. Reverend abbé, francia követ így jellemzi a bányavárosok elleni sikeres támadás (1677) idején 20 éves vezetőt: „*Thököly gróf a legnagyobb úr és legbecsületesebb ember Magyarországon. Az egész nemesség tisztelettel tekint erre az ifjúra, akiben nem kevesebb az okosság és a határozottság, mint egy 50 éves férfin.*” Idézi: Benczédi 1980: 88. Sobieski János lengyel király – bár többször felesége hatására erőteljes hangot ütött meg a Thökölyvel való érintkezésben – a valóságban jó szívvel viseltetett a magyar felkelők vezére iránt. Abrahamowicz 1983: 111. Egyik legnagyobb ellenfele, Lotharingiai Károly pedig korának legjobb lovasvezérének ismerte el.

138 A 17. századi publicisztikában a legnagyobb szerephez a Habsburg császárhoz valamilyen módon kötődő események jutottak, így a francia háborúk és a keleti, török helyzet.

139 G. Etényi Nóra: Thököly Imre nemzetközi híre. *Credo* 11 (2005/3–4): 218.

mas lehetőséget jelentett a császári propaganda aláaknázásában, s ezt Bécs is felismerte.<sup>140</sup> A Wesselényi-féle szervezkedés kapcsán pedig az udvarban is megtanulták annak kivitelezését, miként lehet hatékonyan leszámolni a Német-Római Birodalomban is elismert magyar elit hírnevével.<sup>141</sup> Nem mellesleg a bécsi tevékenységeket nagyban segítette a katolikus egyház és a jezsuiták egyértelműen Habsburg-párti propagandája is.

Bécs volt a Magyarországról nyugatra kimenő hírek központja; a császár-városból öt darab postaút indult.<sup>142</sup> A közvélemény 1683 után két fő vádlottat kiáltott ki a keresztény világban: XIV. Lajost és Thökölyt Imrét. Nem csoda, hogy „*Bécs felszabadítása indítja meg azt a pamfletáradatot, amely nem kis mértékben a jezsuiták ösztönzésére egész Európában kibontakozik a keresztény szolidaritás jegyében, s ennek alapján ítéli el a magyar felkelést.*”<sup>143</sup>

A bécsi propaganda érvrendszerét visszhangozza az olasz sajtó is, amely a vallása és politikai elköteleződése alapján egyaránt elítéli a magyar felkelők vezetőjét. A pápa megítélése szerint Thököly egy keresztény török, s éppoly ellensége Európának, mint egy muzulmán. „*Lázadó*”, „*istentelen*” és „*elvetemült*” jelzőkkel illetik, s gúnyrajzokon olykor ördögszarvakkal festették le.<sup>144</sup> Kedvelt kép Thökölyről, amikor láncra verve, tömlöcbe vetve ábrázolják, s ezt kiegészítik gúnyversekkel.<sup>145</sup> Egy velencei történetíró, Contarini a jól ismert toposzt, Thököly kapzsiságát és hatalomvágyát emeli ki, hiszen csupán erőszakkal, számos területet elpusztítva tudta a hatalmát megtagadókat belátásra bírni.<sup>146</sup>

Thököly 1685-ös váradi elfogása – a francia sajtót leszámítva – mindenhol példaértékű eseményként kerül beállításra. Azok számára szolgál ez az

140 G. Etényi Nóra: Közzétett sikerek, eltitkolt kudarok, politikai propaganda a XVII. század végén. *Hadtörténelmi Közlemények* 116 (2003/3–4): 681.

141 G. Etényi Nóra (b): A nürnbergi nyilvánosság és a Nádasdy Mausoleum. In: *Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére*. Ed. Fodor Pál – Pálffy Géza – Tóth István György. Budapest 2002b: 136

142 Csapodi Zoltán: A Thököly-felkelés visszhangja a Német-római Birodalom területén. *Aetas* 10 (1995): 144.

143 Köpeczi Béla: Thököly a korabeli külföldi politikai irodalomban. In: *Thököly emlékünepség. A fejedelem halálának 270. évfordulója alkalmából*. Ed. Molnár Máttyás. Vaja 1975: 36.

144 Jászay 1996: 250–251.

145 G. Etényi 2009a: 269.

146 Jászay 1996: 251.

eset tanulságul, aki politikailag és vallásilag sem lojális.<sup>147</sup> Több országban is képregényszerűen, az eseményeket lépésről lépésre ábrázolva számolnak be erről a látványos politikai és katonai fordulópontról.<sup>148</sup>

Gatien de Courtilz de Sandras 1683-ban két pamfletet ír, melyekben két oldalról ítéli meg Thököly magatartását. Egyrészt elítéli a francia politikát és ennek részeként a kuruc mozgalmat is mint szövetségest, másrészt azonban szerinte a magyarországi zavarokért a császáriak és jezsuiták egyaránt felelősek és tisztán lát abban a kérdésben is, hogy itt nem csupán vallási felkelésről van szó, hanem az ország törvényeinek megőrzése is a mozgalom célja. „Töckeli gróf” hatalmas lelki teherrel néz szembe, amikor dönteni kényszerül. Magatartása tehát részben elítélendő, részben pedig megmagyarázható.<sup>149</sup>

1684-ben a *Curieuser Staats-Mercurius* című pamflet Thököly lelkiismereti kényszeréről, a végszükségről beszél és arról, hogy minden Magyarországon tapasztalható zavarnak a jezsuiták az okozói. Természetesen a pamflet nem menti fel Thökölyt tetteinek következményei alól, de elismeri, hogy Bécs ostroma idején igyekezett magát távol tartani az eseményektől. A pamflet szerzőjének kilétét azonban nem ismerjük, mindenesetre ez a megértő hangnem szokatlanul minősül a törökök kahlenbergi vereségét követően.<sup>150</sup> Az császárpárti propagandában megértő véleményeket – e két imént idézett kivételt leszámítva – leginkább csak 1683 előttől ismerünk.

I. Lipót egyik életrajzírója, Gottlieb Eucharius Rinck alapvetően elítélő véleményéből fontos kiemelni azt a mozzanatot, hogy szerinte Thököly nem a császárnak, hanem a császáriaknak akar ártani, tehát valójában a rossz hivatalnokok ellen lázad fel.<sup>151</sup> Itt tehát a kérdés az abszolutizmus bevezetésének konfliktusaként értelmeződik. Azonban „ha kétségkívül jogos felvetni

147 Köpeczi 1976: 244. Ugyanakkor Jean de Vanel *Histoire des troubles de Hongrie* (A magyarországi zavarok története) című történeti-földrajzi művében azt írja a váradi pasa magatartására reagálva „Tekely szerencsétlensége szép példaul szolgál azoknak, akik fegyvert fognak törvényes uralkodójuk ellen és akik azért, hogy lázadásuk támogatására egy olyan nemzet segítségét kéri, amely nem hívén az igazi vallás misztériumaiban, nem hihet az emberekben sem.” A francia publicisztikában azonban nem ez a vélemény vált uralkodóvá. Köpeczi 1985: 67.

148 G. Etényi 2009a: 266.

149 Köpeczi 1975: 38.

150 Köpeczi 1976: 146–148.

151 Csáky Móric: Thököly Imre képe az osztrák történetírásban. In: *A Thököly-felkelés és kora*. Ed. Benczédi László. Budapest 1983: 267.

azt a kérdést, hogy »[...] milyen szabadság lett volna a töröktől kapott?«, akkor éppúgy indokolt kételkedni I. Lipót abszolutisztikus szándékú törekvéseinek üdvözítő voltában. Még akkor is, ha vitathatatlanul az volt a korszerű.”<sup>152</sup>

Leibniz szintén beleszólt a vitába. Ő túl nagy személyes ambíciót feltételez a kuruc fejedelem részéről, sőt szerinte még a nagyvezírt is ő vette rá a háborúra.<sup>153</sup> 1683 augusztusában a *Quelques réflexions sur la présente guerre de Hongrie* című írásában írja: „a magyarországi rebelliók inkább néhány főúr ambíciójából származnak s a magyaroknak a németek elleni gyűlölségéből, mint a vallásból, amelyet egy Teckeli – aki a lelkét is eladná egy fejedelemségért – felhasznált, hogy a tudatlan népet ezzel ösztönözze és hogy bűnös szándékaikat ilyen módon kendőzze.”<sup>154</sup> A filozófus is azok táborába tartozik, akik szerint a francia király ármányos diplomáciája ösztönözte mind a magyarországi rebelliót, mind pedig a törökök bécsi felvonulását.<sup>155</sup> Összességében Leibniz mindazok ellen hangot emel, akik az ellenséggel – törökök, franciák, magyarok – szövetkezik, még ha azok ugyanolyan protestánsok is, mint ő.

### **Protestánsok és angolok Thökölyről**

Az erős Habsburg-párti propaganda befolyása ellenére német nyelvterületen pozitív Thököly-képnek is tanúi lehetünk. Ennek bizonyítéka az a metszet, ahol a koronával jutalmazott Thököly Luther Márton és egy ördög képében ábrázolt jezsuita körében mint a protestáns hit védelmezője jelenik meg.<sup>156</sup> „Evangelikus német területeken 1682-ig a német nyelvű nyomtatványok alapvetően pozitív képet tükröztek Thököly fellépéséről a vallásszabadság képviselője s az evangélikus városok érdekeinek védelmezése miatt. A török szövetség vállalását követően azonban kedvezőtlenül változott e kép”,<sup>157</sup> s

152 Kalmár 2010: 67.

153 Köpeczi 1975: 39.

154 Idézi: Köpeczi 2004: 42.

155 Jellemző volt a korabeli gondolkodásra, hogy egy esemény okát nem annak belső okaiban keresték, hanem valamilyen külső, de az események szemlélőjéhez közelebb levő okát helyezték előtérbe. Így például a paranoia néha olyan magas fokra szökött, hogy a vasvári béke időszakától egészen Bécs török ostromáig a császári udvar ideologizálói gyakran úgy vélték, hogy a törökök különféle Habsburg-ellenes akciói mind francia intrika eredménye. Leitsch 1988: 67.

156 G. Etényi 2009a: 259.

157 G. Etényi Nóra: Thököly Imre és az európai politika szerencsekereke. In: *Tiszteletkör.*

e változás abban áll, hogy az uralkodóval szembeni ellenállás jogát a protestáns államelméleti felfogás sem ismeri el, főleg ha az ellenálló saját pozícióját még ráadásul egy másik vallású támogatóval kívánja erősíteni.<sup>158</sup> Azonban a német, angol és holland pamfletírók azonban a magyar felkelés török elköteleződése után már a magyar protestánsok mellett sem állnak ki teljes mellszélességgel, s szolidaritásuk 1683 után még inkább csökken, mígnem Buda 1686-os visszavívásával, vagyis a császári győzelmek véglegessé válásával teljesen elvész.<sup>159</sup>

A holland újságok és a protestáns német sajtó leginkább a megegyezést favorizálják (még 1684-ben is), s mikor ennek lehetősége szertefoszlik, szembefordulnak Thökölyvel. Így egy leydeni újság (*Nouvelles*) 1683-ban ugyan elítéli Thököly törökösségét, azonban személyes kvalitását nem vitatja: „*olyan fejedelem, aki még nincs 35 éves, de nagy géniusz, személyében bátor, és tele van jó szándékkal saját pártja iránt.*”<sup>160</sup> Ez a hangnem végig jellemző lesz a holland folyóiratokra, s nemcsak Thököly, hanem Zrínyi Ilona személyisége kapcsán is elismerőleg szólnak.

A 17. század végén angol részről is élénk érdeklődés követi a Közép-Európa keleti szélén zajló eseményeket. Egyes angol röpiratok úgy próbálják meg olvasóközönségük figyelmét megragadni, hogy párhuzamot vonnak a Thököly-felkelés és a whigek politikája között: a toryk (a királpártiak) ugyanis „*thökölistáknak*” nevezték politikai ellenfelüket, akiket a király elleni összeesküvéssel vádoltak.<sup>161</sup> Egy másik pamflet szerint a whigek Thö-

---

*Történeti Tanulmányok Draskóczy István egyetemi tanár 60. születésnapjára.* Ed. Mikó Gábor – Péterfi Bence – Vadas András. Budapest 2012: 598. Így 1682–83-ban Thököly életrajza számos változatban, többnyire arcképpel, lovas portréval és térképpel együtt volt jelen a Német-Római Birodalom nyilvánossága előtt. Ezek bemutatják Thököly családját, sikereit, a protestánsok érdekeinek védelmét, nem kap viszont szerepet bennük a törökökkel való kapcsolat. Ebből is látszik, hogy Thököly iránt a hivatalos propagandán és a politikán túl is megvan az érdeklődés. G. Etényi 2009a: 256.

158 E tekintetben a protestáns pamfletirodalomban sokszor XIV. Lajos szemére vetik, hogy a nantesi ediktum felfüggesztésével (1685. október 18.) saját országában üldözi a protestánsokat, míg Magyarországon segíti őket.

159 Köpeczi 1976: 200.

160 Köpeczi 1976: 52.

161 Az egyik pamflet a következő párhuzammal szolgál: „*Ők protestánsok, mi is azok vagyunk; az egyház és a kormányzat reformját akarják, mi is; kedvelik a felkelést és a lázadást,*

költőtől megtanulhatják a keresztény és a muzulmán vallás összeegyeztetését.<sup>162</sup> Az 1689-es *Observations upon the Warre of Hungary* című politikai irat nem közönséges embernek titulálja Thökölyt, aki elszánt és kitartó, ám nem menthető, mivel lepaktált a hitetlenekkel. Azt viszont – mintegy a téma hazai viszonyokra való aktualizálásaként – elismeri, hogy a vallási aggályokat az Indiai-óceánon muszlimokkal kereskedő portugálok és angolok sem tekintették mérvadónak.<sup>163</sup> A királypárti toryk *The History of the State of the present Ware in Hungary* című kiadványukban viszont Thökölyt hasonlósá teszik Cromwellhez, aki a mozgalom vallási célját a saját maga érdekében kívánta felhasználni, hogy Magyarország és Erdély királya lehessen.<sup>164</sup> Thököly 1683 őszén egy ismeretlen angol költő versében „igazi protestánsként” jelenik meg, aki a pokol ördögével is szövetséget köt, hogy „törvényes uralkodója és istene ellen fellázzadjon.”<sup>165</sup> Az 1688-as „dicsőséges forradalom” után azonban a whigek Thökölyvel szemben megértést tanúsító álláspontja hátterbe szorul, s Anglia egyértelműen konfrontálódik Franciaországgal, ami a magyarországi ügyekkel kapcsolatosan a Habsburg-párti vélemények elfogadását is jelenti.<sup>166</sup>

### *A francia propaganda és Thököly megítélése*

Thököly már a kuruc mozgalom kezdeti fázisában francia szövetségesként jön számításba, ám a szövetség elerőtlenedését Thököly török orientációja váltja fel. A francia sajtó és politika szimpátiája ezzel együtt megmarad, ám nyílt Habsburg-ellenességüknek gátat szab a keresztény szolidaritás gondolata, mely az 1683–84-es időszakban a nem túl erélyes törökellenes hangvételben valamennyire lecsapódik.

Nagyjából Buda visszafoglalásához köthető az a választóvonal, amikortól kezdve már csak a francia propaganda áll ki a magyarországi fel-

---

*a zűrzavart és a felfordulást, mi is; pártjukat karddal is védelmezik az egyház és a monarchia ellen, mi is.* Köpeczi 1975: 41.

162 *A fair understanding betwixt the True Protestants and the Turks.* Köpeczi 1976: 137.

163 Köpeczi 1976: 173.

164 Köpeczi 1976: 233–234.

165 idézi Varga J. 2010: 71.

166 Köpeczi 1976: 279.



kelők ügye mellett. Moret de La Fayolle és Eustache Le Noble lesznek ennek az irányvonalnak a képviselői. Az előbbi írja: „*Mi mást tehetne a király és az összes keresztény fejedelem, mint hogy támogassa a magyarokat zarnokaik ellen, akik rájuk támadtak azzal az átlátszó ürüggyel, hogy megvédik őket a törököktől, de akik olyan kegyetlenséggel zarnokoskodtak fölöttük, hogy több szabadságot találtak a törököknél, mint a név szerinti keresztények között.*”<sup>167</sup> A francia propaganda szerint tehát az állam épségének érdekében akár a hitetlenekkel való szövetségekötés is megengedett. Le Noble 1690 szeptemberi beszélgetésjátékában a szerző Lotharingiai Károly szájába a következő szavakat adja: „*bár Tekely mindig formálisan szemben állt kedves uram, a császár érdekeivel, bevallom, hogy ő századunk egyik legnagyobb embere, s aki összehasonlítaná őt az Ön Vilmosával [Orániai Vilmos], az megállapíthatná, hogy az egyik a szerencse által támogatott róka, s a másik legyőzhetetlen oroszlán, akit ugyanennek a szerencsének a rosszindulata sem tudott leverni.*”<sup>168</sup>

Jean Leclerc is a fejedelem védelmére kel 1693-ban kiadott *Vie d’Emeric comte de Tekeli* című életrajzában, mely korszakban elismert forrás lesz a kérdést illetően.<sup>169</sup> Bár a bujdosómozgalom harcmódorát elítéli, nem fogadja el azt a híresztelést, hogy Thököly hozta volna Bécs alá a törököket. Amúgy is Thököly igyekezett tartózkodni a törökök túlzott befolyásától, ami Leclerc szerint abban is kifejeződött, hogy nem volt hajlandó elismerni magát Magyarország királyának. Sobieki közvetítési kísérletéről is sokat tudunk meg az életrajzból, s ennek sikertelensége kapcsán a bécsi udvar politikáját hibáztatja.<sup>170</sup> Végso soron az életrajz kiemeli, hogy Thökölynek az oszmán birodalom egy meglehetősen vészterhes korszakában sikerült életben maradnia, és megőriznie a Porta bizalmát.

167 Köpeczi 1976: 332.

168 Köpeczi 1987: 87. Az egy évvel későbbi *L’Avortement* (Abortusz) című dialógusjáték az értelmezésben már odáig megy, hogy Orániai Vilmos ugyanolyan ambiciózus, mint Thököly, de céljai eléréséhez csalással és árulással viszonyul. Viszont a fejedelem „szelleme szolid és élénk, kifogyhatatlan gondolatokban, tántoríthatatlan a veszélyben, olyan bátor, hogy már-már vakmerő, állhatatosan tör a cél felé, amelyet kitűzött”. Köpeczi 1985: 95.

169 Jellemző azonban, hogy Thököly és Teleki nevét rendszerint felcseréli a bujdosó mozgalom ügyeinek ismertetésekor. Köpeczi 1985: 70.

170 Köpeczi 1985: 70–71.

Érdekes jelenség az irodalom történetében, hogy Thökölyből a franciák legkedveltebb magyar hőse lett.<sup>171</sup> Kuncz Aladár arra világít rá, hogy Thököly mozgalmas és drámai eseményekkel teli élete kiváló alapot nyújtott az irodalmi „képzeltéseknek”. Elsősorban azonban az alkalmi irodalomban kapott helyet, tehát nem a legmagasabb szintet képviselő művek foglalkoztak vele.<sup>172</sup> A róla szóló regényekben tetteinek indítékát a Zrínyi Ilona iránt érzett szerelme jelenti, illetőleg a bosszúállás a császáriakon a szerelmese családjáért.<sup>173</sup> A fejedelem személye iránt még halála után száz évvel is érdeklődtek. Pixérécourt 1804-es melodráája szép sikereket ért el a francia közönség előtt. Ábrázolásában Thököly nemeslelkű, népét szerető hős, aki lelkesedik a szabadságért, s végül győzelmet ér el.<sup>174</sup> Az egzotikum és kaland kettősének megragadásával az ehhez hasonló művek nem a politikusra, hanem a személyében értékes emberre koncentrálnak. Ezekben az ország ügye és az egyéni (szerelmi) motiváció között hangsúlyeltolódást figyelhetünk meg az utóbbi irányába (a szélesebb célközönség kielégítésének céljával), s csupán egy gyenge lábakon álló történeti mag marad meg, mely e művek alapkeretétül szolgál.

## Összegzés

Összességében elmondhatjuk, hogy a kevés megértő és pozitív vélemény mellett „*a minden ellentétet elmosó keresztyén szolidaritás ideológiája és a rebellio hidrájáról szóló mítosz rossz szolgálatot tett a magyar ügynek: megakadályozta, hogy Európa nagy része a valóságnak megfelelően tájékozódjék a felkelés okairól és céljairól.*”<sup>175</sup>

Az ellenoldalnak sikerült olyan hatékony propagandát kifejtenie, hogy egész Magyarországra vonatkozóan sikerült lerombolnia a „kereszténység védbástyája” mítoszt és felcserélni azt – legalább Thököly esetében – a „ke-

171 Kuncz Aladár: *Thököly a francia irodalomban*. Budapest 1914: 5.

172 Köpeczi 1976: 324.

173 Kuncz 1914: 7. A korabeli francia publicisztika is kiemeli kettejük mindent elsöprő kapcsolatát: „*Soha asszony nagyobb gyöngédséggel és szenvedéllyel nem szeretette férjét, mint ahogy a hercegnő szereti őt.*” Köpeczi 1985: 96.

174 Kuncz 1914: 36–37.

175 Köpeczi 2004: 47.

*reszténység ellensége*” (*Gegner der Christenheit*) kifejezéssel. A nemzetközi nyilvánosság nagyfokú érdeklődését tehát a Thököly-felkelés felkelőinek és támogatóiknak nem sikerült hatékony politikai tőkévé alakítaniuk.

A propagandán túlmenően azonban úgy vélem, egy hibáktól nem mentes reálpolitikus és tehetséges hadvezér képe rajzolódik ki előttünk Thököly Imre pályafutásának elemzése kapcsán. Személyében az egyéni és közösségi érdek egyesült, azok érvényesítéséért hosszas harcot folytatott egy olyan dinamikus korban, amikor a hozzá hasonló kis hatalmú szereplőknek a keresztény Európa délkeleti frontjának alakításában csak mellékszerep jutott. Tragédiája abban rejlik, hogy éppen azelőtt köteleződött el a törökök oldalán, mielőtt birodalmukat sorozatos kudarcok érték volna. Döntése így a korabeli helyzetre való tekintettel igazolható, viszont utólagos szemszögből kétségeket vet fel.

## Irodalomjegyzék

### Források

*Magyar történeti szöveggyűjtemény II/2.* 1526–1790. Ed. Sinkovics István. Budapest 1968.

*A kuruc kor költészete I-II.* Ed. Varga Imre. Budapest 1990.

Daniel Speer: *Magyar Simplicissimus*. Miskolc 1998.

### Szakirodalom

Abrahamowicz, Zygmunt: Sobieski és Thököly. In: *A Thököly-felkelés és kora*. Ed. Benczédi László. Budapest 1983.

Angyal Dávid: *Késmárki Thököly Imre. 1657–1705*. Pest. I–II. k. 1888–1889.

Ifj. Barta János: Áldozatok vagy károsultak? (Alsó-Ausztria társadalma és az 1683-i hadjárat). In: *Bécs 1683. évi török ostroma és Magyarország*. Ed. Benda Kálmán – R. Várkonyi Ágnes. Budapest 1988.

Ifj. Barta János: Európa a Thököly-felkelés időszakában. In: *Az „üstökös kegyeltje”. Késmárki Thököly Imre (1657–1705)*. Ed. Gebei Sándor. Hajdúszoboszló 2010.

- Benczédi László: Thököly Imre és fejedelemsége. In: *Thököly emlékünnepe- ség. A fejedelem halálának 270. évfordulója alkalmából*. Ed. Molnár Má- tyás. Vaja 1975.
- Benczédi László: *Rendiség, abszolutizmus és centralizáció a XVII. század végi Magyarországon (1664–1685)*. Budapest 1980.
- Benczédi László: A Thököly-felkelés társadalmi és politikai alapjai. In: *A Thököly-felkelés és kora*. Ed. Benczédi László. Budapest 1983.
- Benczédi László: Thököly Imre a francia és török szövetség között (1677–1680). In: *Bécs 1683. évi török ostroma és Magyarország*. Ed. Benda Kál- mán – R. Várkonyi Ágnes. Budapest 1988.
- Bitskey István: Szabadsághős vagy „törökös cimbora”? (Thököly Imre a kora újkori magyar költészetben). In: *Thököly Imre gróf és felkelése (Gróf Imri- ch Thököly a jeho povstanie)*. Ed. Kónya Péter. Prešov 2009.
- Bóka Éva: Sobieski és Thököly kapcsolatai Bécs ostroma után (1683. szeptember–december). In: *Bécs 1683. évi török ostroma és Magyarország*. Ed. Benda Kálmán – R. Várkonyi Ágnes. Budapest 1988.
- Csáky Móric: Thököly Imre képe az osztrák történetírásban. In: *A Thö- köly-felkelés és kora*. Ed. Benczédi László. Budapest 1983.
- Csapodi Zoltán: A Thököly-felkelés visszhangja a Német-római Birodalom területén. *Aetas* 10 (1995): 140–168.
- Czigány István: A katonarétegek szerepe a bujdosó-kuruc felkelésekben (1672–1683). In: *Thököly Imre gróf és felkelése (Gróf Imrich Thököly a jeho povstanie)*. Ed. Kónya Péter. Prešov 2009.
- G. Etényi Nóra (a): Államelmélet, politika és pamfletek a 17. századi Eu- ró-pában. *Aetas* 17 (2002/1): 15–35.
- G. Etényi Nóra (b): A nürnbergi nyilvánosság és a Nádasdy Mausoleum. In: *Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére*. Ed. Fodor Pál – Pálffy Géza – Tóth István György. Budapest 2002.
- G. Etényi Nóra: Közzétett sikerek, eltitkolt kudarcok, politikai propaganda a XVII. század végén. *Hadtörténelmi Közlemények* (2003/3–4): 670–695.
- G. Etényi Nóra: Thököly Imre nemzetközi híre. *Credo* 11 (2005/3–4): 211–227.

- G. Etényi Nóra (a): *Pamflet és politika – A nagyhatalmi egyensúly és Magyarország a 17. századi német propagandában*. Budapest 2009.
- G. Etényi Nóra: Thököly Imre és az európai politika szerencsekereke. In: *Tiszteletkőr. Történeti Tanulmányok Draskóczy István egyetemi tanár 60. születésnapjára*. Ed. Mikó Gábor – Péterfi Bence – Vadas András. Budapest 2012.
- Gebei Sándor: A Thököly-felkelés helye Sobieski János lengyel király külpolitikájában (1670–1680-as évek). In: *Az „üstökös kegyeltje”. Késmárki Thököly Imre (1657–1705)*. Ed. Gebei Sándor. Hajdúszoboszló 2010.
- Hopp Lajos: Thököly lengyel ügyeiről. In: *Thököly emlékünnepe. A fejedelem halálának 270. évfordulója alkalmából*. Ed. Molnár Mátyás. Vaja 1975.
- Iványi Emma: Közvetítési kísérletek a bécsi udvar és Thököly között. In: *A Thököly-felkelés és kora*. Ed. Benczédi László. Budapest 1983.
- Jászay Magda: *A kereszténység védőbástya olasz szemmel – Olasz kortárs írók a XV–XVIII. századi Magyarországról*. Budapest 1996.
- J. Újváry Zsuzsanna: A Thököly-család. In: *Az „üstökös kegyeltje”. Késmárki Thököly Imre (1657–1705)*. Ed. Gebei Sándor. Hajdúszoboszló 2010.
- Kalmár János: Thököly önálló diplomáciájának kezdetei, 1678–1679 (Adalékok a felkelés török orientációjának indítékaihoz). In: *A Thököly-felkelés és kora*. Ed. Benczédi László. Budapest 1983.
- Kalmár János: A Thököly-kép napjaink történetírásában. A „törökösség” kérdése. In: *Az „üstökös kegyeltje”. Késmárki Thököly Imre (1657–1705)*. Ed. Gebei Sándor. Hajdúszoboszló 2010.
- Kónya Péter: A felső-magyarországi szabad királyi városok a Thököly-felkelésben. In: *Thököly Imre gróf és felkelése (Gróf Imrich Thököly a jeho povstanie)*. Ed. Kónya Péter. Prešov 2009.
- Kónya Péter: A Thököly-felkelés erődjé: Eperjes. Eperjes sz. kir. város katonai szerepe a Thököly-felkelésben. In: *Az „üstökös kegyeltje”. Késmárki Thököly Imre (1657–1705)*. Ed. Gebei Sándor. Hajdúszoboszló 2010.
- Kopčan, Vojtech: A török Porta Thököly-politikája. In: *A Thököly-felkelés és kora*. Ed. Benczédi László. Budapest 1983.
- Köpeczi Béla: Thököly a korabeli külföldi politikai irodalomban. In: *Thököly emlékünnepe. A fejedelem halálának 270. évfordulója alkalmából*. Ed. Molnár Mátyás. Vaja 1975.

- Köpeczi Béla: „Magyarország a kereszténység ellensége”. *A Thököly-felkelés az európai közvéleményben*. Budapest 1976.
- Köpeczi Béla: A Thököly-felkelés és a külföldi szövetség. In: *A Thököly-felkelés és kora*. Ed. Benczédi László. Budapest 1983.
- Köpeczi Béla: *Magyarok és franciák – XIV. Lajostól a francia forradalomig*. h. n. 1985.
- Köpeczi Béla: *Tanulmányok a kuruc szabadságharcok történetéből*. Budapest 2004.
- Kuncz Aladár: *Thököly a francia irodalomban*. Budapest 1914.
- Leitsch, Walter: Miért akarta Kara Musztafa meghódítani Bécset? In: *Bécs 1683. évi török ostroma és Magyarország*. Ed. Benda Kálmán – R. Várkonyi Ágnes. Budapest 1988.
- Maksay Ferenc: Thököly szepesi kamarája. In: *A Thököly-felkelés és kora*. Ed. Benczédi László. Budapest 1983.
- Mészáros Kálmán: Zrínyi Ilona. In: *Az „üstökös kegyeltje”. Késmárki Thököly Imre (1657–1705)*. Ed. Gebei Sándor. Hajdúszoboszló 2010.
- Mezey Barna: Különleges államalakulat a magyar alkotmánytörténetben: a felvidéki fejedelemség. In: *Thököly Imre gróf és felkelése (Gróf Imrich Thököly a jeho povstanie)*. Ed. Kónya Péter. Prešov 2009.
- Michaud, Claude: XIV. Lajos keleti politikája. Nointel márki követsége a török Portán. In: *A Thököly-felkelés és kora*. Ed. Benczédi László. Budapest 1983.
- Mrva, Ivan: A Thököly-felkelés a mai Nyugat-Szlovákia megyéiben. In: *Thököly Imre gróf és felkelése (Gróf Imrich Thököly a jeho povstanie)*. Ed. Kónya Péter. Prešov 2009.
- Nagy Iván: *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal. I–XII. k.* Pest 1857–1865.
- A török orientáció a XVII. századi magyar politikában (Tudományos emlékülés, 1983. március 25–26.)*. Ed. Németh Péter. Vaja 1985.
- Németh S. Katalin: Angol jóslat Thököly királtságáról. *Irodalomtörténeti Közlemények* (1991): 182–184.
- Németh S. Katalin: Fiktív német beszélgetések Magyarországról (Johann Georg Schielen írásai, 1683). *Irodalomtörténeti Közlemények* (1994): 1–18.



- Németh S. Katalin: Ismeretlen német kalendárium Thökölyről (1693). *Magyar Könyvszemle* 113 (1997/4):
- Nyakas Miklós: Thököly és a hajdúvárosok. In: *Az „üstökös kegyeltje”. Késmárki Thököly Imre (1657–1705)*. Ed. Gebei Sándor. Hajdúszoboszló 2010.
- Orel Géza: *Thököly diplomatiája 1681 juniustól 1686-ig*. Budapest 1906.
- Papp Sándor: Szabadság vagy járom? A török segítség kérdése a 18. század végi magyar rendi mozgalmak idején. *Hadtörténelmi Közlemények* (2003/3–4): 633–669.
- Papp Sándor: Thököly Imre és a törökök. A kuruc állam helye az oszmán birodalomban. In: *Thököly Imre gróf és felkelése (Gróf Imrich Thököly a jeho povstanie)*. Ed. Kónya Péter. Prešov 2009.
- Papp Sándor: Thököly Imre erdélyi fejedelemsége és a Porta. In: *Az „üstökös kegyeltje”. Késmárki Thököly Imre (1657–1705)*. Ed. Gebei Sándor. Hajdúszoboszló 2010.
- Rázsó Gyula: Az oszmán hadsereg Bécs alatt. In: *Bécs 1683. évi török ostroma és Magyarország*. Ed. Benda Kálmán és R. Várkonyi Ágnes. Budapest 1988.
- Seres István: *Thököly Imre és Törökország*. Budapest 2006.
- Szakály Ferenc: Az 1670-es évek Habsburg-ellenes mozgalmai és a hódolt-sági magyar feudális hatalom. In: *A Thököly-felkelés és kora*. Ed. Benczédi László. Budapest 1983.
- Varga Imre: Thököly a magyar irodalomban. In: *Thököly emlékünnepe. A fejedelem halálának 270. évfordulója alkalmából*. Ed. Molnár Mátyás. Vaja 1975.
- Varga János: A Thököly-kor parasztsága. In: *A Thököly-felkelés és kora*. Ed. Benczédi László. Budapest 1983.
- Varga J. János: Az „Orta Madzsar” szerepe Perényi Pétertől Thököly Imréig. A nyugati irányú török hódítás metodikájához. In: *Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére*. Ed. Fodor Pál – Pálffy Géza – Tóth István György. Budapest 2002.
- Varga J. János (a): *Válaszúton. Thököly Imre és Magyarország 1682–1684-ben*. Budapest 2007.
- Varga J. János (b): A török orientáció változatai Magyarországon. Wesselényi–Apafi–Thököly 1663–1683. In: *Mindennapi választások. Tanulmányok Péter Katalin 70. születésnapjára*. Ed. Erdélyi Gabriella – Tusor Péter. Budapest 2007.

- Varga J. János: Thököly Imre (1657–1705). Egy sokat vitatott életút vázlata. In: *Az „üstökös kegyeltje”. Késmárki Thököly Imre (1657–1705)*. Ed. Gebei Sándor. Hajdúszoboszló 2010.
- R. Várkonyi Ágnes: Zrínyi Ilona és a korabeli magyar politika. In: *Thököly emlékünnepe. A fejedelem halálának 270. évfordulója alkalmából*. Ed. Molnár Mátyás. Vaja 1975.
- R. Várkonyi Ágnes: Az önálló fejedelemség utolsó évtizedei (1660–1711). In: *Erdély története három kötetben. II.* Ed. Köpeczi Béla. Budapest 1988.
- R. Várkonyi Ágnes: Thököly politikája és Magyarország esélyei a hatalmi átrendeződés idején. *Hadtörténelmi Közlemények* 118 (2005/3): 363–399.
- R. Várkonyi Ágnes: Zrínyi Ilona „Európa legbátrabb asszonya”. Budapest 2008.
- R. Várkonyi Ágnes: Az életpálya válaszútjai. In: *Thököly Imre gróf és felkelése (Gróf Imrich Thököly a jeho povstanie)*. Ed. Kónya Péter. Prešov 2009.
- Zachar József: A Thököly-szabadságharc hadtörténeti és hadművészeti szempontból. *Hadtörténelmi Közlemények* 118 (2005/3): 400–411.
- Zachar József: Thököly Imre francia kapcsolatai. In: *Az „üstökös kegyeltje”. Késmárki Thököly Imre (1657–1705)*. Ed. Gebei Sándor. Hajdúszoboszló 2010.